

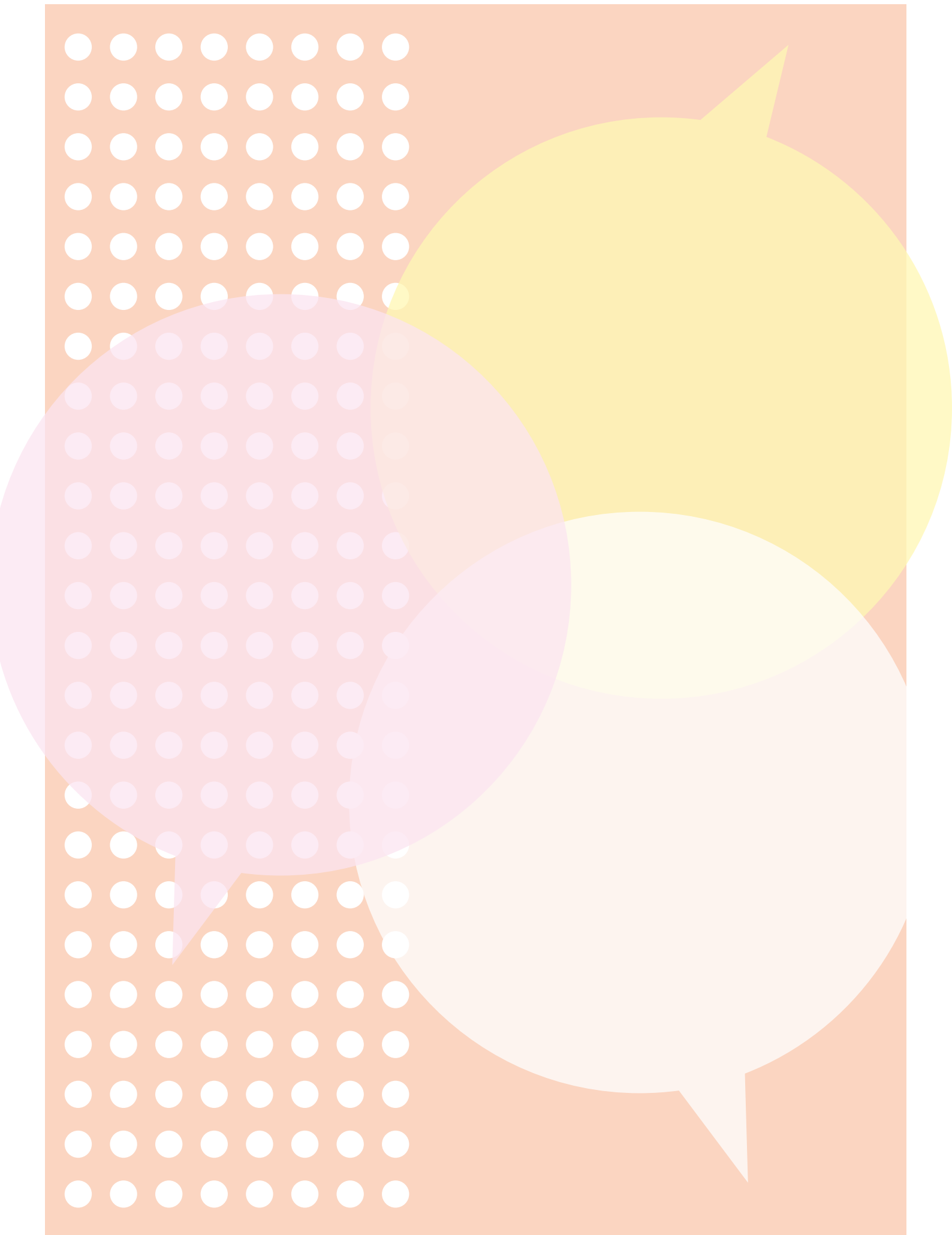
Werken met verhalen

Inspirerende combinaties van
leesbevordering en cultuureducatie

Kees Broekhof
Karin Hoogeveen
Carlijn Waaijer
Iris Wierdsma

Lezen
STICHTING LEZEN

Werken met verhalen

Inspirerende combinaties van
leesbevordering en cultuureducatie

Wie leest heeft 1000 levens tegelijk en blijft toch zichzelf.
Aidan Chambers

*Kunst is een representatie, het gaat niet over jou,
je kunt je inleven, maar elk moment terugkeren naar jezelf.*
Ellen Winner

Inhoudsopgave

1	Inleiding	6
1.1	<u>Aanleiding</u>	7
1.2	<u>Werkwijze</u>	7
1.3	<u>De beschreven praktijkvoorbeelden</u>	9
1.4	<u>Leeswijzer</u>	10
2.	Analyse en reflectie	12
2.1	<u>Doelen en aanknopingspunten</u>	13
2.2	<u>Vormen van integratie</u>	14
2.3	<u>Conclusies</u>	17
2.4	<u>Aanbevelingen</u>	19
3.	Inspirerende voorbeelden	22
3.1	<u>BplusC, Leiden</u>	23
3.2	<u>Cultura, Ede</u>	26
3.3	<u>Rozet, Arnhem</u>	30
3.4	<u>De Schoolschrijver</u>	34
3.5	<u>'Papiria' in het Kinderboekenmuseum, Den Haag</u>	37
3.6	<u>Noordjes Schrijfclub op School, Amsterdam</u>	42
3.7	<u>Pabo De Kempel, Helmond</u>	48
3.8	<u>Schrijverscentrale</u>	51
3.9	<u>Studio Swing</u>	56
3.10	<u>Proeftuin Meertaligheid, Friesland</u>	59
	<u>Bijlage</u>	65

1 Inleiding

Inleiding

1.1 Aanleiding

LKCA en Stichting Lezen startten begin 2020 een samenwerking om een sterkere verbinding tot stand te brengen tussen leesbevordering en cultuureducatie, zowel organisatorisch als in de praktijk. Ze geven daarmee invulling aan de wens van de Tweede Kamer en het vorige Kabinet om tot een nauwere afstemming tussen de programma's Cultuureducatie met Kwaliteit en de Bibliotheek op school te komen. Naast deze formele reden zijn er meer motieven om samenwerking tot stand te brengen. Leesbevordering krijgt meer aandacht door in culturele activiteiten gebruik te maken van verhalen, literatuur en poëzie. Omgekeerd kan cultuureducatie een betere verankering in het onderwijs krijgen door het te verbinden met andere leergebieden, zoals lezen.

Voordat de programma's Cultuureducatie met Kwaliteit en de Bibliotheek op school nauwer op elkaar afgestemd kunnen worden, is het nuttig om te inventariseren welke verbindingen tussen cultuur en lezen er nu al te vinden zijn in de praktijk. LKCA en Stichting Lezen hebben Sardes daarom gevraagd om een inventariserend onderzoek te doen naar bestaande projecten en programma's die leesbevordering en cultuureducatie combineren en om op basis daarvan conclusies te formuleren waar anderen die ook een dergelijke combinatie ambiëren, profijt van kunnen hebben. Daarnaast kunnen de voorbeelden aanknopingspunten bieden voor het op elkaar afstemmen van Cultuureducatie met Kwaliteit en de Bibliotheek op school.

Tijdens de uitvoering van het onderzoek vormden de beide opdrachtgevers een begeleidingscommissie.

1.2 Werkwijze

Om te komen tot een beschrijving van de praktijkvoorbeelden in deze rapportage is een aantal activiteiten ondernomen. Elke activiteit vond in nauwe afstemming met de opdrachtgevers plaats.

- 1 Bijeenkomsten met deskundigen: selectiecriteria opstellen en input verkrijgen voor het verzamelen van voorbeelden; presentatie van bevindingen.
- 2 Verzameling en selectie van praktijkvoorbeelden via deelnemers aan bijeenkomsten, een internetsearch en de 'sneeuwbalmethode' (via gevonden praktijken).
- 3 Verkennende interviews met ontwikkelaars en coördinatoren van de projecten en programma's.
- 4 Eerste selectie voor een longlist van 15-20 voorbeelden; verzamelen van informatie, o.a. via interviews met contactpersonen.

- 5 Keuze van tien voorbeelden uit de longlist op basis van criteria die in overleg met de begeleidingscommissie zijn opgesteld.
- 6 Verzamelen van relevante informatie over elk voorbeeld, aangevuld met locatiebezoeken.
- 7 Analyse en rapportage, inclusief reflectie.
- 8 Presentatie van het eindrapport tijdens een bijeenkomst met vertegenwoordigers uit de cultuureducatie- en bibliotheeksector.

Bijeenkomsten met deskundigen

LKCA en Stichting Lezen hebben op 15 juni 2021 een bijeenkomst georganiseerd met deskundigen uit de bibliotheek- en cultuursector om de bestaande situatie te verkennen. Tijdens de bijeenkomst is gezocht naar verbindende centrale concepten. Daaruit zijn twee modellen naar voren gekomen: de *leescirkel van Chambers* en het *model voor een creatief proces*.¹ Ook is een start gemaakt met het formuleren van centrale aspecten, aanknopingspunten en doelen. Op 5 oktober 2021 vond een tweede bijeenkomst plaats om de uitkomsten van de eerste bijeenkomst verder uit te werken.

Beide bijeenkomsten leverden een kader op van waaruit voorbeelden zijn geselecteerd.

Drie **centrale aspecten** die men van belang vindt, zijn:

- ‘Verhalen vertellen in de klas is samen ontdekken hoe het leven werkt.’
- ‘Het kind staat centraal: wat vind jij ervan, wat verbeeld jij erbij, hoe voel je je.’
- ‘Zorg voor een sterke visie en werk toe naar de gezamenlijke stip op de horizon.’

De **aanknopingspunten** voor het onderzoek die hieruit naar voren komen, zijn:

- **Een gezamenlijke visie als basis:** die visie wordt gekenmerkt door een gezamenlijk doel (kansengelijkheid, culturele ontwikkeling), met heldere verwachtingen en verbinding als meerwaarde voor het kind en het onderwijs; er is draagvlak voor deze visie bij de verschillende partijen.
- **De ervaring van het kind als richtpunt:** het kind staat centraal, we willen het kind raken door verwondering, verbeelding, herkenning, nieuwsgierigheid en plezier.
- **Het verhaal als verbindende factor:** iedereen houdt van verhalen, het verhaal fungeert als verleider om kinderen open te laten staan voor kunst en lezen, het verhaal zit in elke kunstuiting en in elk boek, verhalen liggen voor het oprapen, kinderen hebben hun eigen verhalen.
- **De leescirkel als uitgangspunt:** dit is een sterk model van Aidan Chambers, het biedt ruimte voor een creatief proces (bij selecteren en bij reageren), het spreekt lees- en culturele intermediairs aan en het biedt houvast aan het onderwijs.

De **doelen** die ten grondslag liggen aan de combinatie leesbevordering en cultuureducatie zijn:

- Mensen helpen om aandachtige en kritische lezers te worden.
- Emoties opdoen en ermee om leren gaan (empathie, inleven).
- Betekenis geven aan je bestaan.
- Deel van de samenleving worden.

---

¹ Zie voor meer informatie [Wat bepaalt de leescultuur op school](#) en voor [meer informatie. Leerplankader kunstzinnige oriëntatie \(SLO\)](#)

- Een bijdrage leveren aan de samenleving.
- Op 11 oktober 2022 zijn de bevindingen uit dit rapport voorgelegd en besproken met de deskundigen.

Interviews met ontwikkelaars en/of coördinatoren

Om te achterhalen of de gevonden voorbeelden tegemoet komen aan de opgestelde criteria, is allereerst de betreffende website bekeken en zijn achterliggende documenten bestudeerd. Vervolgens is contact opgenomen met de ontwikkelaars of coördinatoren en is een afspraak gemaakt voor een telefonisch interview om nadere informatie te verkrijgen en preciezer te kunnen bepalen of het betreffende voorbeeld aan de criteria tegemoet komt.

1.3 De beschreven praktijkvoorbeelden

De 'centrale aspecten', 'aanknopingspunten' en 'doelen' zijn door de onderzoekers vertaald naar criteria voor de selectie van voorbeelden:

- Er is een duidelijk omschreven visie en er zijn doelen opgesteld.
- Het voorbeeld sluit aan bij de belevingswereld en het ontwikkelingsniveau basisschoolleerlingen.
- Het 'verhaal' neemt een centrale plaats in.
- De leescirkel van Chambers is herkenbaar.
- De 'cyclus creatief proces' is herkenbaar.
- Het voorbeeld bevat leesbevordering.
- Het voorbeeld bevat cultuureducatie.
- Er is aandacht voor reflectie bij leerlingen.

Uit de groslijst zijn tien praktijkvoorbeelden gekozen om in deze rapportage op te nemen. Er is uiteraard allereerst gekeken of ze – zoveel mogelijk – voldoen aan de vastgestelde criteria. Daarnaast is variëteit in leeftijdsgroep (onder-, midden- en bovenbouw) nagestreefd en in geografische spreiding.

Er zijn tien organisaties geselecteerd, waarvan sommigen landelijk actief zijn en andere gebonden aan een plaats:

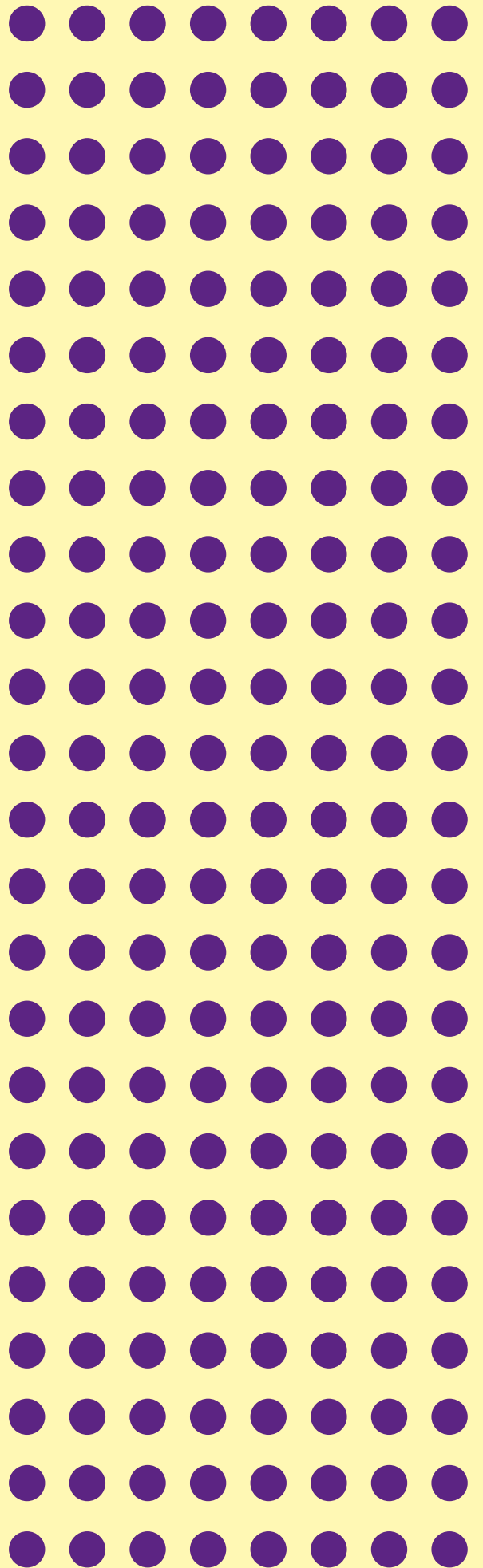
- 1 BplusC, Leiden
- 2 Cultura, Ede
- 3 Rozet, Arnhem
- 4 Studio Swing
- 5 De Schoolschrijver
- 6 Kinderboekenmuseum, Den Haag
- 7 Meertaligheid, Friesland
- 8 Noordjes SchrijfLab, Amsterdam
- 9 De Schrijverscentrale
- 10 Pabo De Kempel, Helmond

Dat wil uiteraard niet zeggen dat er in Nederland geen andere voorbeelden zijn. Zo kwamen we, terwijl we al bezig waren met de beschrijvingen, nog andere voorbeelden tegen die ook opgenomen hadden kunnen worden.

De in dit rapport beschreven voorbeelden zijn dan ook nadrukkelijk een illustratie van wat er gaande is. Het is de bedoeling dat andere organisaties en ontwikkelaars er inspiratie uit kunnen putten.

1.4 Leeswijzer

De rapportage start met een analyse van en reflectie op de beschreven voorbeelden in het licht van het door de deskundigen vastgestelde kader. Het hoofdstuk bevat aanbevelingen voor organisaties, ontwikkelaars en uitvoerders. Vervolgens presenteren we in de hoofdstukken 3 tot en met 5 drie verschillende organisaties die leesbevordering en cultuureducatie op organisatieniveau aan elkaar verbonden hebben. Zij laten zien op welke verschillende manieren dat plaats kan vinden, welke ontwikkelingen ze hebben doorgemaakt, waar ze tegenaan liepen en hoe ze dat hebben opgelost. De hoofdstukken 6 tot en met 12 bevatten de beschrijvingen van projecten, programma's en initiatieven waarbij leesbevordering en cultuureducatie gekoppeld zijn. Elk hoofdstuk start met een korte reflectie op het voorbeeld. Dan volgen de aanleiding voor de ontwikkeling, de totstandkoming en de manier waarop het in de praktijk plaatsvindt. Soms zijn websites opgenomen waar verdere informatie te vinden is. De lesbeschrijvingen, evenals de beschrijving van de workshop bij een tentoonstelling, laten zien hoe de ontwikkelde programma's in de dagelijkse (school)praktijk vorm krijgen.

2 Analyse en reflectie

Analyse en reflectie

In dit hoofdstuk staan de overkoepelende conclusies die we kunnen trekken uit de voorbeelden in dit rapport. We verbinden elementen uit de voorbeelden met de door experts benoemde doelen voor combinaties van leesbevordering en cultuureducatie en met enkele bekende theoretische modellen voor leesbevordering, cultuureducatie en vakkenintegratie. We sluiten het hoofdstuk af met aanbevelingen.

2.1 Doelen en aanknopingspunten

In het vorige hoofdstuk hebben we de **doelen** voor combinaties van leesbevordering en cultuureducatie beschreven die door deskundigen zijn geformuleerd:

- 1 Mensen helpen om aandachtige en kritische lezers te worden.
- 2 Emoties opdoen en ermee om leren gaan (empathie, inleven).
- 3 Betekenis geven aan je bestaan.
- 4 Deel van de samenleving worden.
- 5 Een bijdrage leveren aan de samenleving.

Deze doelen zijn niet een-op-een terug te vinden in de beschreven voorbeelden. Dat is niet zo verwonderlijk, want de formuleringen zijn vrij abstract. Impliciet zijn de doelen vaak wel aanwezig. Met name de eerste twee doelen zijn voor leesbevordering en cultuureducatie in het algemeen van belang en daarom ook in de combinatie van deze twee.

Daarnaast is, zoals eveneens eerder beschreven, een aantal **aanknopingspunten** vastgesteld, samen met de deskundigen die aan de bijeenkomsten deelnamen:

- **Een gezamenlijke visie als basis:** die visie wordt gekenmerkt door een gezamenlijk doel (kansengelijkheid, culturele ontwikkeling), met heldere verwachtingen en verbinding als meerwaarde voor het kind en het onderwijs; er is draagvlak voor deze visie bij de verschillende partijen.
- **De ervaring van het kind als richtpunt:** het kind staat centraal, we willen het kind raken door verwondering, verbeelding, herkenning, nieuwsgierigheid en plezier.
- **Het verhaal als verbindende factor:** iedereen houdt van verhalen, het verhaal fungeert als verleider om kinderen open te laten staan voor kunst en lezen, het verhaal zit in elke kunstuiting en in elk boek, verhalen liggen voor het oprapen, kinderen hebben hun eigen verhalen.
- **De leescirkel als uitgangspunt:** dit is een sterk model van Aidan Chambers, het biedt ruimte voor een creatief proces (bij selecteren en bij reageren), het spreekt lees- en culturele intermediairs aan en het biedt houvast aan het onderwijs.

Een **gezamenlijk visie** vinden we duidelijk bij de organisaties die beschreven zijn, maar minder bij de samenwerking tussen ontwikkelaar/uitvoerder en de school. Noordjes Schrijflab vormt daarop een uitzondering, met een langdurige samenwerking met een school, waarbij visie en doelen in grote lijnen zijn afgestemd. Bij de overige programma's is een visie wel herkenbaar, maar is niet duidelijk in hoeverre die visie wordt gedeeld door de ontwikkelaars en het onderwijs.

De **ervaring van het kind** is in de beschreven programma's en projecten vrijwel altijd het vertrekpunt, direct (zoals in de Proeftuin Meertaligheid) of indirect (zoals bij Pabo De Kempel). Al deze initiatieven hebben als uiteindelijk doel kinderen te enthousiasmeren voor lezen en voor creatieve vormen van expressie.

Het **verhaal** speelt in alle voorbeelden een belangrijke rol. In sommige voorbeeld vormen verhalen het centrale onderwerp, bijvoorbeeld bij het Kinderboekenmuseum, de Schrijverscentrale en uiteraard De Schoolschrijver. Dat zijn de voorbeelden waar leesbevordering duidelijk in verweven is. Daarnaast speelt het verhaal een rol bij de voorbeelden waar cultuureducatie de ingang vormt, zoals Studio Swing en de Proeftuin Meertaligheid. Verhalen vormen zo de rode draad tussen alle voorbeelden die in dit rapport zijn beschreven.

De **leescirkel** van Chambers is impliciet te vinden in diverse voorbeelden, soms geheel (zoals bij de Schrijverscentrale en De Schoolschrijver), soms gedeeltelijk (zoals bij Studio Swing en pabo De Kempel). De leescirkel wordt expliciet genoemd als leidraad voor het ontwikkelwerk bij Rozet en het Kinderboekenmuseum.

2.2 Vormen van integratie

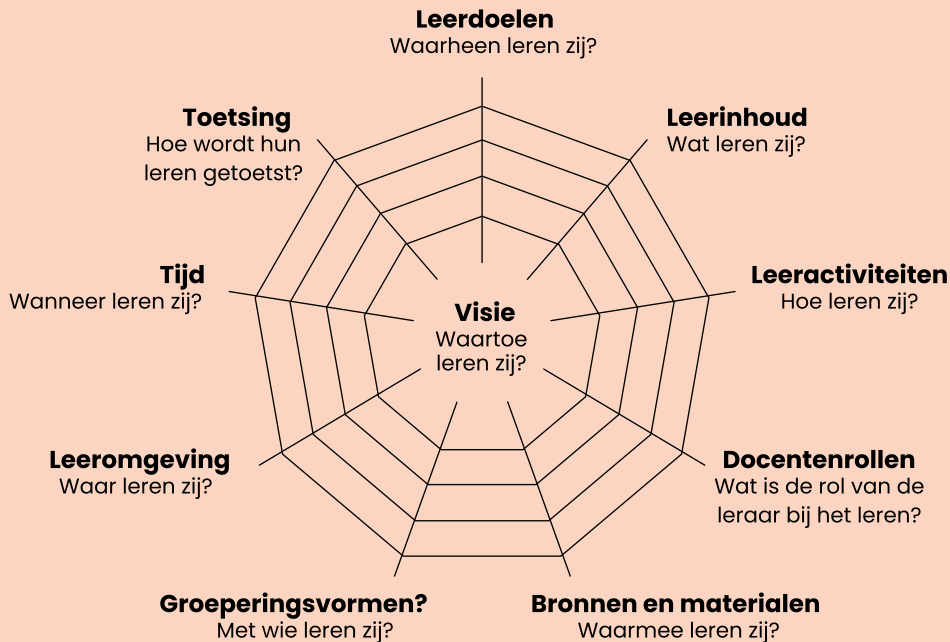
Theorie

Integratie van vakken of leergebieden kan verschillende vormen aannemen, van volledig geïntegreerd onderwijs tot het combineren van enkele onderdelen. De intensiteit van integratie hangt af van de mate waarin afzonderlijke vakken of onderdelen daarvan, herkenbaar zijn. Bij een hoge mate van integratie zien we de afzonderlijke vakken minder terug en zijn veel onderdelen opgegaan in het geheel. Dat zien we bijvoorbeeld bij interdisciplinair onderwijs, waar de leerdoelen, lesactiviteiten en toetsing de afzonderlijke vakken overstijgen. In die gevallen is het van belang dat er een betekenisvolle 'verbinder' aanwezig is – een 'kapstok' waaraan lesactiviteiten en leerdoelen kunnen worden opgehangen. Daardoor ontstaat duidelijkheid en vertrouwen bij docenten, leerlingen en ouders. Bij afwezigheid van een verbindende kapstok kan ook gekeken worden naar de wijze waarop kernconcepten aan elkaar gekoppeld kunnen worden (Gresnigt, 2020).² Voor leesbevordering en cultuureducatie kunnen de verbindende kernconcepten 'betekenisvolle ervaringen opdoen' en 'met en vanuit verhalen werken' als kapstok fungeren.

---

² Zie voor meer informatie over vakintegratie (welke vormen) meer informatie over vakintegratie (verbindende) en meer informatie over vakintegratie (competenties van de leerkracht).

Het curriculaire spinnenweb (zie figuur) kan behulpzaam zijn bij het bepalen wat wel en niet op een samenhangende manier in het curriculum is opgenomen. Uiteraard hangen elementen samen. Als de leerdoelen worden geïntegreerd, heeft dat ook consequenties voor andere onderdelen, zoals bronnen en materialen en toetsing.

Bron: [SLO Circulaire spinnenweb](#)

Integratie bij de praktijkvoorbeelden

Welke vormen van integratie kunnen we in de beschreven praktijkvoorbeelden onderscheiden?

Leerdoelen en **leerinhouden** zijn vaak nog gescheiden, een combinatie van concepten uit de leergebieden leesbevordering en cultuureducatie (bijvoorbeeld de Leescirkel en het Creatief proces) is niet gevonden. Dit kan te maken hebben met de aard van de leergebieden. Leesbevordering is geen apart vak en cultuureducatie kent vele inhouden en bijbehorende vakkennis. Een integratie van doelen – expliciet en doelbewust – is niet goed zichtbaar.

Het ontbreekt bij veel voorbeelden aan lange leerlijnen, het zijn vooral eenmalige projecten, thema's of activiteiten. Het is dan de vraag wat scholen doen voor en na de activiteit. Zijn scholen ook zelf, dus in de rest van het curriculum, bezig met het leggen van verbindingen? De beschreven organisaties hebben daar zeker oog voor en in de beleidsprogramma's Cultuureducatie met Kwaliteit en de Bibliotheek *op school* is dat uiteraard ook aanwezig. De belemmerende factor is tijdgebrek of gebrek aan urgentie op de scholen, uitzonderingen daargelaten.

In veel voorbeelden zijn de elementen **leeractiviteiten** en **de rol van de docent** gericht op integratie van leesbevordering en cultuureducatie. Naast de doelen die er vanuit cultuureducatie zijn vastgesteld zet de kunstvakdocent activiteiten in die leesbevordering tot doel hebben, zoals bij Studio Swing. En omgekeerd is een schrijfdocent of schrijver zich bewust van de mogelijkheden die cultuureducatie biedt voor het bevorderen van lezen, zoals bij de trainingen van Rozet. Dat betekent dat de docenten/uitvoerders zich, naast hun eigen specifieke kennis en vaardigheden, ook meer algemene kennis eigen moeten maken van het andere domein.

Bronnen en materialen worden meestal ontwikkeld door externe partijen en moeten de uitvoerenden, zoals kunstvakdocenten, handvatten geven om leesbevordering en cultuureducatie te combineren. Ook komt het voor dat organisaties lespakketten, koffers met materialen e.d. samenstellen uit bestaand materiaal en aanwezige collecties om daarmee scholen te helpen de verbinding tot stand te brengen.

Groeperingsvormen liggen vaak dicht aan tegen wat in cultuureducatie (maar minder bij leesbevordering) gebruikelijk is: kleine groepen, coöperatieve werkvormen, veel interactie.

De **leeromgeving** is meestal het klaslokaal, maar we zien ook voorbeelden waar de leerlingen juist buiten het klaslokaal aan de gang gaan met de combinatie leesbevordering en cultuureducatie, zoals in het Kinderboekenmuseum en bij Proeftuin Meertaligheid.

Tijd is vaak een beperkende factor. Scholen hebben veel op het programma staan, dus integratie van leeronderdelen zou tijdbesparend kunnen werken, maar daarvan is slechts een enkele keer sprake. Meestal gaat het om thema's, projecten of een uitstapje naast het reguliere programma. Een enkele keer is er sprake van een programma dat op een structurele manier in het rooster is opgenomen, zoals bij Noordjes Schrijfclub en Proeftuin Meertaligheid.

Toetsing is in de meeste gevallen niet aan de orde. Dat heeft waarschijnlijk als reden dat toetsing bij cultuureducatie en leesbevordering sowieso een complexe aangelegenheid is. Omdat het om het proces gaat en niet zozeer om het eindproduct (zie: Creatief proces bij cultuureducatie en het ontwikkelen van een eigen smaak bij leesbevordering), schieten traditionele summatieve toetsingsvormen tekort. In de beschreven voorbeelden gebruiken sommige docenten portfolio's om zicht op het proces te houden. Ook leesbevordering gebruikt vooral formatieve toetsing, dus als manier om leerlingen verder te helpen in het leerproces. Denk dan aan presentaties, elkaar iets vertellen over boeken etc. Een portfolio kan voor beide – leesbevordering en cultuureducatie – ingezet worden. Noordjes Schrijfclub is daar een voorbeeld van.

2.3 Conclusies

Het is goed mogelijk om cultuureducatie en leesbevordering aan elkaar te koppelen, zo zien we in de voorbeelden. Dat kan op veel verschillende manieren. Er komen uit de voorbeelden geen blauwdrukken, stappenplannen of checklists naar voren, maar organisaties kunnen de voorbeelden wel gebruiken als inspiratie en er de aansprekende elementen uit halen die bij de eigen situatie passen.

Waar zit de verbinding tussen de twee gebieden?

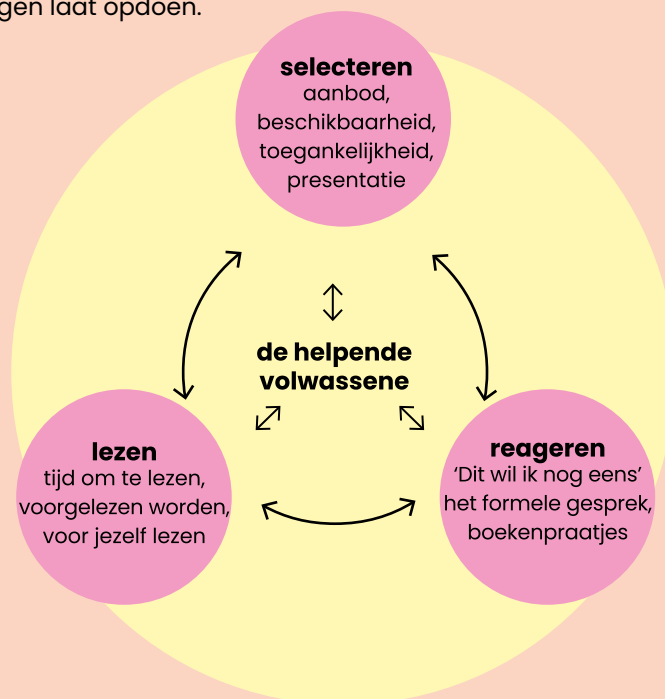
Als het gaat om doelen, zit de verbinding vooral op leren op metaniveau. Door leerlingen te stimuleren om op een bepaalde manier te praten, te lezen, te zingen, te dansen, te dramatiseren en met de handen te werken komen zij tot inzichten over zichzelf en de wereld om hen heen. De accenten liggen wel anders:

- **Leesbevordering:** door te praten over boeken en verhalen worden leerlingen uitgenodigd om meer en beter na te denken over wat zij hebben gelezen.
- **Cultuureducatie:** leerlingen worden gestimuleerd om na te denken over hun keuzes, over de zeggingskracht van werk, materialen en technieken en leren daardoor zichzelf te verhouden tot de wereld om hen heen.

Deze twee kunnen dichter bij elkaar worden gebracht door bijvoorbeeld bij leesbevordering ook niet-verbale verwerkingsmanieren te gebruiken en door bij cultuureducatie een boek als uitgangspunt te nemen. Met andere woorden, leesbevordering en cultuureducatie kunnen elkaar vinden, zoals in de beschreven voorbeelden, via het **werken met verhalen**. Binnen die verbinding zien we dan weer verschillende accenten. Activiteiten rond leesbevordering lenen zich bij uitstek om, naast het 'belevend lezen' dat een direct doel is van leesbevordering, ook aan de literaire ontwikkeling van kinderen te werken. Zij genieten van verhalen en leren tegelijkertijd hoe een verhalende tekst in elkaar zit, wat de opbouw en structuur zijn, welk genre het is etc. Bij cultuureducatie kan een verhaal nadrukkelijker de functie hebben om te leren emoties te uiten, je in te leven en het verhaal op een andere dan talige manier te verwerken. (Elementen uit) een of meer verhalen kunnen ook als inspiratie dienen voor een nieuwe culturele uiting of verhaal.

De leescirkel van Chambers

De leescirkel is een goed hulpmiddel om aan leesbevordering te werken, omdat alle relevante facetten van de leesomgeving hierin een plaats hebben. Ook kunstdocenten kunnen hiermee hun voordeel doen. Het doel van het werken met de leescirkel is: een omgeving creëren die kinderen positieve leeservaringen laat opdoen.

Bron: [Leescirkel van Chambers](#)

Een dergelijke positieve leesomgeving bestaat uit deze onderdelen:

- Selecteren: het juiste boek (leren) kiezen uit een ruim, actueel en bereikbaar boekenaanbod
- Lezen: tijd (op het rooster en buiten school) om in een boek te lezen
- Reageren: sociale interactie (werkvormen) rond boeken en lezen

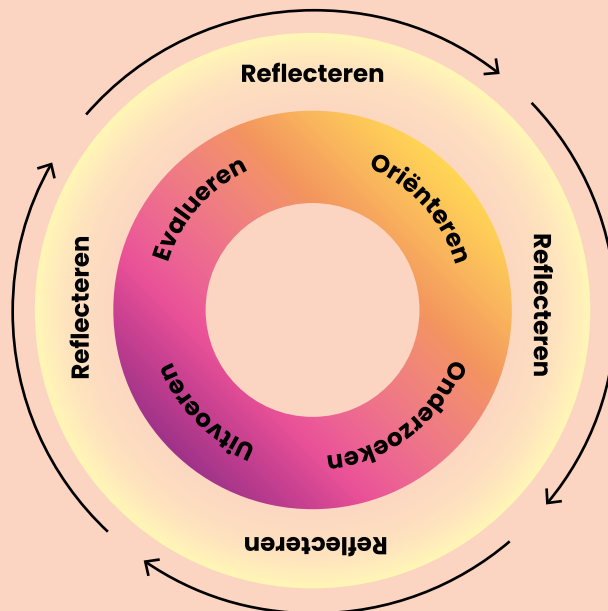
De relevante activiteiten die hieruit voortvloeien zijn: boeken bekijken, uitzoeken, lezen en voorgelezen krijgen; afbeeldingen in boeken bekijken; vrij lezen in de klas; vrijetijdslezen; praten over boeken op georganiseerde en informele momenten; herhaald (voor)lezen.

Creatief proces

Een creatief proces bij leerlingen op gang krijgen en op gang houden vraagt om activiteiten in verschillende fasen:

- prikkelende start: thema, opdracht, idee
- oriënteren: verkennen, waarnemen, associëren, fantaseren, beschouwen
- onderzoeken: mogelijkheden, oplossingen bedenken
- uitvoeren m.b.v. vakspecifieke kennis en vaardigheden
- evalueren: beschouwen, verbeterpunten vaststellen

Deze fasen kunnen ook in een andere volgorde doorlopen worden en steeds weer opnieuw starten.

Bron: [Het creatieve proces \(SLO\)](#)

Beide modellen laten een proces zien waarin oriënteren, keuzes maken, uitvoeren (ook lezen kan als 'uitvoeren' beschouwd worden) en reflecteren belangrijke onderdelen zijn. Deze overeenkomsten kunnen het ontwerpen van combinaties van leesbevordering en cultuureducatie vergemakkelijken. Het is dan ook logisch dat (onderdelen van) beide modellen herkenbaar zijn in de voorbeelden.

2.4 Aanbevelingen

In de voorbeelden zien we veel variatie in de manier van combineren. Als we kijken naar de doelen, dan staat cultuureducatie de ene keer ten dienste van doelen van leesbevordering en de andere keer andersom. Maar het komt ook voor dat de doelen gelijkwaardig zijn. Dat geldt wanneer bibliotheken en centra voor de kunsten samengaan en doelen op organisatieniveau formuleren. In de beschreven projecten en programma's is deze gelijkwaardigheid minder vaak te vinden.

Er is niet één juiste manier van combineren en het is ook geen probleem als het ene doel de prioriteit krijgt boven het andere. Wel zien we dat het soms een gemiste kans is als niet nagedacht wordt over doelen op beide terreinen. Zelfs als een vorm van cultuureducatie als middel wordt ingezet voor leesbevordering, kunnen wel degelijk ook doelen voor cultuureducatie bereikt worden en omgekeerd.

Er leiden vele wegen naar Rome, zoals we zien in de voorbeelden. Het combineren van leesbevordering en cultuureducatie kan op diverse niveaus plaatsvinden: 1) beleid en organisatie, 2) ontwikkelaars/makers, 3) uitvoerders. We beschrijven hieronder voor elk niveau de behulpzame factoren om te komen tot een combinatie en/of integratie van (onderdelen van) leesbevordering en cultuureducatie.

1. **Beleid en organisatie**

- De landelijke programma's, met name Cultuureducatie met Kwaliteit en de Bibliotheek *op school* kunnen meer op elkaar worden afgestemd, zowel organisatorisch, dus wat subsidieregelingen en -voorwaarden betreft, als inhoudelijk door het benoemen van raakvlakken en het afstemmen van landelijke trainingen.
- Gemeenten kunnen integratie van bibliotheekwerk en cultuur bevorderen door geldstromen voor verschillende onderwerpen ('potjes') samen te voegen of door subsidievoorwaarden te stroomlijnen.
- Organisaties kunnen de combinatie cultuureducatie en leesbevordering opnemen in hun missie.
- Indien er al één gefuseerde organisatie is, is het handig om een 'team onderwijs' samen te stellen met deskundigen (makelaars, coaches) uit zowel de cultuur- als de bibliotheeksector.
- Soms is een bescheiden team voldoende, dan gaat het om de rol van 'matchmakers', die de specialisten weten te vinden waar een school behoefte aan heeft.
- Maar ook een breed team kan voordelen hebben, zeker als zij een kantoorruimte delen, waardoor formele en informele samenwerking makkelijker tot stand komt.
- Het helpt als deskundigen uit de verschillende sectoren elkaar ontmoeten, elkaars taal leren spreken en samenwerken.

2. **Ontwikkelaars/makers**

- Multidisciplinaire ontwikkelteams bevorderen de integratie tussen cultuureducatie en leesbevordering.
- Het werken vanuit een duidelijke visie, zowel op het gebied van leesbevordering en cultuureducatie, als op de combinatie ervan, is behulpzaam bij het ontwikkelen van programma's waarin leesbevordering en cultuureducatie zijn verweven.
- Het formuleren van duidelijke, op theorie gebaseerde, uitgangspunten geeft richting, waarbij de uitwerking kan verschillen afhankelijk van de behoefte van scholen.
- Kies 'het verhaal' als sterke verbindende factor bij het ontwikkelen van programma's.
- Het organiseren van gezamenlijke trainingen, waarbij de verschillende (uitvoerende) specialisten elkaar ontmoeten en elkaars taal leren, bevordert integratie.
- Het (laten) evalueren van de opbrengsten van de activiteiten en programma's geven inzicht in wat werkt en wat je kunt doen om je programma te versterken.

3. **Uitvoerders**

- Zorg ervoor dat je goed op de hoogte bent van de visie, doelen en theorie die als kader dienen.
- Neem artistieke vrijheid bij de uitvoering.
- Zet 'het verhaal' centraal bij de uitvoering.
- Stem af op de behoefte van scholen, maar laat die scholen ook zien wat er nog meer mogelijk is.
- Volg samen met uitvoerders vanuit andere disciplines trainingen en studiedagen om ideeën te krijgen en te helpen ontwikkelen m.b.t. de combinatie leesbevordering en cultuureducatie.

- Integratie wil niet zeggen dat er geen specialisten meer nodig zijn, dus schakel expertise in waar je die zelf niet hebt.
- Ga samen met scholen een ontwikkeltraject aan, zodat het geborgd wordt in de school en langere leerlijnen kunnen ontstaan (niet alleen projecten, maar ook coaching van de school).

Inspi rerende voorbeel den

3

Inspirerende voorbeelden

In dit hoofdstuk presenteren we de inspirerende voorbeelden die het onderzoek heeft opgeleverd. Ieder voorbeeld wordt voorafgegaan door een korte reflectie op 'wat het voorbeeld interessant maakt.' Daarna volgt de informatie die uit interviews en tekstdocumenten over het voorbeeld is verzameld. Bij een flink aantal voorbeelden zijn ook lesobservaties gedaan. Ook daarvan wordt verslag gedaan.

3.1 BplusC, Leiden

Wat dit voorbeeld interessant maakt

BplusC (Bibliotheek plus Cultuur) laat zien dat leesbevordering en cultuur op organisatieniveau gekoppeld kunnen worden. Leiden was een van de eerste plekken waar dit heeft plaatsgevonden en daarmee kan BplusC gezien worden als pionier op dit gebied. Heel wat organisaties hebben inmiddels profijt gehad van de ervaringen die in Leiden zijn opgedaan.

Een belangrijke les die geleerd kan worden uit de ervaringen van BplusC, is dat het verstandig is om bij een fusie eerst na te denken over de diensten en producten die men gezamenlijk wil gaan aanbieden en van daaruit door te redeneren welke consequenties dit heeft voor het inrichten van de organisatie. Daarmee kan voorkomen worden dat ook binnen de gefuseerde organisatie eilandjes blijven bestaan. Een ander advies is om in overleg met de gemeente te bezien hoe geldstromen richting onderwijs, bibliotheek en cultuur gebundeld kunnen worden, zodat integrale dienstverlening gefinancierd kan worden vanuit integrale subsidiestromen. Wanneer bundeling niet mogelijk is, kan ook nagedacht worden over het gelijktrekken van de subsidievoorwaarden bij verschillende geldstromen.

Leesbevordering en cultuur echt verenigd?

Roos Derichs, coördinator innovatie en onderwijs

Vera Klunne, projectmedewerker cultuureducatie

In Leiden vond in 2008 een fusie plaats tussen de bibliotheken van Leiden en Leiderdorp, de muziekschool, de dans- en theaterschool en de twee volksuniversiteiten. De fusie kwam voort uit een inhoudelijke wens om de krachten te bundelen en de wens van de gemeente om de bedrijfsvoering van de instellingen samen te voegen en zo een efficiëntieslag te maken. De nieuwe organisatie werd BplusC genoemd en werd al snel gehuisvest in één gebouw. Roos Derichs en Vera Klunne vertellen hoe het proces verliep en welke vraagstukken nog om een oplossing vragen.

Een snelle start

De start van het proces verliep snel, achteraf gezien misschien wel wat te snel. De instelling had twee directeuren, een van de muziekschool en een van de bibliotheek. 'Dat waren nu eenmaal de sterkste merken', zegt Roos, 'Toen een van beiden besloot plaats te maken, zijn we verder gegaan met één bestuurder. Dat was de directeur van de muziekschool, die heeft hier vijftien jaar gewerkt, die is nu net met pensioen.'

'We begonnen als een verticale organisatie. Iedereen werkte nog heel duidelijk vanuit zijn eigen 'pilaar'. Om tot een goede samenwerking te komen moesten we veel meer horizontaal gaan werken, maar daar is niet iedereen even flexibel in', vertelt Roos. Er is inmiddels veel ten goede veranderd, zegt Vera, 'we zaten aanvankelijk nog in verschillende gebouwen, maar nu zitten we met de mensen van leesbevordering en de mensen van cultuur op een kamer – de onderwijskamer – , dat maakt samenwerken natuurlijk een stuk makkelijker.'

Niet vanzelf

Ondanks die onderwijskamer waar de specialisten voor leesbevordering en voor cultuur bij elkaar zitten, verloopt de integratie van leesbevordering en cultuur niet vanzelf. Dat is zichtbaar op verschillende niveaus. Op uitvoerend niveau wordt soms gewerkt aan gezamenlijke opdrachten voor leesbevordering en cultuur, maar de beide groepen specialisten hebben daarnaast ook hun eigen opdrachten. Daar komt bij dat de organisatie binnen de scholen helemaal niet is ingesteld op integratie van lezen en cultuur. 'Daar heb je altijd te maken met twee verschillende contactpersonen, de leescoördinator en de interne cultuurcoördinator', zegt Vera, 'en die rekenen ook op twee gespecialiseerde contactpersonen van de bibliotheek.' Roos vertelt dat er ook wel gezamenlijke accountgesprekken zijn gevoerd, maar 'dan mis je snel de in-depth kennis om zo'n gesprek goed te voeren.' Nu worden er dus met de scholen weer aparte gesprekken gevoerd voor leesbevordering en cultuur.

Ook op het niveau van taakstelling en financiering is er nog steeds onderscheid te zien. Zo is leesbevordering binnen de bibliotheekfinanciering een basistaak die zichtbaar en herkenbaar moet blijven. Voor cultuur geldt dat niet volledig, de gelden daarvoor worden ook geworven via de scholen. Deze verschillende taakstellingen en regelingen maken het ingewikkelder om leesbevordering deel te laten uitmaken van het cultuurpakket.

Ten slotte is er ook verschil in werkgebied. De leesbevorderingsactiviteiten vinden plaats in Leiden en Leiderdorp. Maar de cultuuractiviteiten van BplusC worden ook op heel andere plekken aangeboden, zoals de bollenstreek. 'Daar kunnen we cultuur niet met leesbevordering combineren, want de bollenstreek heeft een eigen bibliotheek met een eigen taakstelling op het gebied van leesbevordering', legt Roos uit. 'Zelfs na vijftien jaar zijn we er dus nog niet', stelt ze vast, 'als wij willen ontschotten als aanbieder, lopen we soms tegen verdeeldheid aan bij gemeente, onderwijs en partners. En deze belemmeringen zijn niet zomaar opgelost.'

Kapstokken bouwen

Op het gebied van het ontwikkelen van aanbod liggen er goede kansen voor BplusC om te innoveren. 'We willen verder innoveren, dat is onderdeel van ons werk,' vertelt Roos, 'nieuw aanbod ontwikkelen vanuit gezamenlijkheid en

dat piloten op de scholen, daar willen we meer aan doen.' De beste kansen hiervoor liggen bij de cultuurpakketten voor het basisonderwijs. BplusC is bezig met de vernieuwing van deze pakketten. Voorheen bestond dat aanbod uit voorstellingen met losse workshops, maar dat wil de organisatie anders gaan aanpakken. 'We hebben de scholen gevraagd waar zij behoefte aan hebben en daar kwam uit dat zij onze ondersteuning willen bij burgerschapsthema's, daar komen ze zelf onvoldoende aan toe. Dus wij gaan ze daarbij helpen. We gaan ervoor zorgen dat de workshops en de voorstellingen beter op elkaar aansluiten en we gaan er meer boeken bij gebruiken, zodat ook het lezen wat nadrukkelijker aan bod komt.' Werken met thematisch aanbod is een perfecte kapstok en een kans hiervoor.

Verder met vervlechten

'We zoeken nog steeds naar mogelijkheden om nauwer samen te werken,' zegt Roos, 'we hebben wel gecombineerde projecten gehad, maar nooit integrale totaalprojecten die werden geborgd rondom de doelen, het stond altijd te veel los van elkaar. We zijn nu binnen ons team onderwijs samen aan het zoeken, met onze twee teams cultuureducatie en leesbevordering. We moeten het stramien waarin we gewend zijn te werken meer gaan doorbreken. Dat doen we door meer langdurigere samenwerking aan te gaan, bijvoorbeeld rond het werken met rijke teksten. We gaan kijken hoe we leesbevordering en cultuur kunnen vervlechten, zodat we scholen een volledig pakket kunnen bieden. Het zou mooi zijn als (op den duur) bestaande methoden worden vervangen met zo'n integraal aanbod. Scholen zouden daarmee een breder en vollediger programma aanbieden zonder dat er gestapeld wordt in taken en lessen. We zijn er nog niet, we hebben nog geen manier gevonden om die vervlechting goed vorm te geven. Een start maken kan al door bewuster meer tijd hiervoor vrij te maken.

3.2 Cultura, Ede

Wat dit voorbeeld interessant maakt

Bij Cultura Ede zien we een organisatie die de combinatie van cultuureducatie en leesbevordering op alle niveaus heeft geborgd: in het strategisch beleidsplan en de inrichting van de organisatie, in de externe uitingen, zoals de website, de ontwikkeling van producten en in contacten met de scholen. Dit voorbeeld laat ook een aantal succesfactoren zien die integratie bevorderen: samenwerking, enthousiasme, tijd, een heldere visie en gemeenschappelijk doel, overeenstemming over (nieuwe) rollen en taken binnen een veranderde organisatie, een positieve gemeenschappelijke werkcultuur en een procesbewaker.

Organisatieverandering stimuleert integratie cultuureducatie en leesbevordering

Geertje Negassi, coördinator jeugdeducatieteam, specialist literatuureducatie bibliotheek

Elleke de Ronde, programmamanager erfgoed

Els van de Groep, cultuurmakelaar po

Robin Hafkenscheid, coördinator kunstencentrum naschoolse activiteiten

Rutger Schrehrer, manager jeugdeducatieteam

Fusie als aanleiding

Een aantal jaren geleden heeft een fusie plaatsgevonden van afzonderlijke organisaties tot Cultura Ede. Deze organisatie bestaat uit een theater, filmhuis, bibliotheek, cursuscentrum (voor beeldende kunst, musical, dans, muziek, fotografie en theater), een erfgoedcentrum, een galerie en een café.

Er waren in de loop der tijd verschillende aanleidingen om leesbevordering en cultuureducatie meer met elkaar te verbinden:

- Er bestonden binnen de organisatie aparte afdelingen voor cultuureducatie en leesbevordering, maar mede door de fusie ontstond bij sommige mensen de wens om meer te bundelen. De cultuurmakelaars speelden daar een belangrijke rol in.
- Inhoudelijk bestond er vanuit het beleidsprogramma CMK een duidelijke verbinding, omdat literatuureducatie onder cultuureducatie valt. De organisatie werkte al lange tijd met cross-overs tussen literatuur en kunst & cultuur.
- Ook scholen wilden op een laagdrempelige manier literatuur aanbieden en zochten daarbij aansluiting bij de kunstdisciplines.

De structuur is veranderd: er is een nieuw organogram gemaakt, rollen en taken zijn verschoven en er zijn nieuwe clusters ontstaan. Er is een coördinerend team en daarnaast zijn er teams met vakspecialisten. Het coördinerende team moest er aanvankelijk aan wennen om met mensen vanuit verschillende achtergronden bij elkaar te zitten. 'Dan moet je nog wel een team worden. Dat hebben we nu wel behoorlijk bereikt en dat is heel belangrijk. We hebben één werkplan, gezamenlijke teamvergaderingen, gezamenlijke doelen. Die zie je ook in het strategisch beleidsplan. We zoeken naar gezamenlijkheid, ook op hoger niveau in de organisatie. Dan ga je ook gezamenlijk producten ontwikkelen.'

De cross-overs voor taalverwerving, beweging en dans zijn allemaal in samenwerking met partners tot stand gekomen. Het is een manier van werken geworden.

Cultuureducatie in het Strategisch beleidsplan

‘Wij leveren, met cultuur als uitgangspunt, een maximale bijdrage aan persoonlijke ontwikkeling. Die ontwikkeling begint al op jonge leeftijd. Dit doen we door kinderen diverse cultuurvormen te laten ervaren. Vandaar dat wij onder andere sterk inzetten op cultuureducatie op scholen. Een succesvolle deelname aan de samenleving begint namelijk met persoonlijke ontwikkeling, daar zijn we bij Cultura van overtuigd. Wij willen mensen sterk, inventief en weerbaar maken in de veranderende samenleving. Zo ondersteunen we het lezen en laten we hen kennis maken met literatuur. We richten ons daarbij in het bijzonder op doelgroepen die hierbij ondersteuning nodig hebben.’

[Over Cultura - Cultura Ede \(cultura-ede.nl\)](http://cultura-ede.nl)

Iedereen die bij Cultura Ede komt werken, moet zich kunnen vinden in de integrale manier van werken. ‘Het belangrijkste was de wil om samen te werken, elkaar op te zoeken en niet op een eilandje te werken.’ Enthousiasme, elkaar meenemen en elkaar uitdagen met nieuwe dingen zijn daarbij essentieel. ‘Je verbreedt je horizon door uitstapjes te maken naar andere disciplines.’ ‘Als het onderdeel uitmaakt van je werkcultuur, dan hoort het er gewoon bij. Je moet er wel tijd voor vrijmaken, veel ballen in de lucht houden.’

Cultuurmakelaars als matchmakers

Cultura heeft zowel disciplinegericht als geïntegreerd aanbod. De organisatie vindt het van groot belang dat het aanbod goed aansluit bij de wensen van de school. ‘Je maakt mensen enthousiast door de projecten. Wij denken misschien dat het past, maar het moet ook in de praktijk werken.’ De cultuurmakelaars in het coördinerend team vervullen een belangrijke rol als matchmakers. Zij peilen eerst de behoefte van de school, want vraaggericht werken is ook een eis vanuit de subsidie CMK en de gemeente. ‘Soms vraagt een school om revisie van de schoolbibliotheek en dan kan ik die vraag meteen doorzetten naar degene binnen Cultura die daarover gaat.’ Zo kan maatwerk tot stand komen. Er was bijvoorbeeld een school voor speciaal onderwijs met specifieke wensen. Die krijgt een aanbod dat goed aansluit bij de betreffende doelgroep. Een andere school zocht theater- en dansactiviteiten die aansluiten bij het woordenschatprogramma LOGO 3000. Ook kunnen achteraf, als de cultuurmakelaars in gesprek gaan met de school, zaken aangepast worden, bijvoorbeeld het inkorten van de omvang van een traject.

Website en Kinderboekenweek

Voor de klanten is het duidelijk dat Cultura één organisatie is. De integratie van leesbevordering en cultuureducatie is terug te zien in het aanbod op de website. Zo bestaat de leerlijn Cultuureducatie uit kunst & cultuur, erfgoed en leesbevordering/jeugdliteratuur. Scholen zoeken vanuit literatuur de verbinding

met kunst & cultuur. Ze stellen hun eigen programma samen en krijgen specialisten uit verschillende disciplines.

De Kinderboekenweek is een goed voorbeeld van de samenwerking binnen de organisatie. 'Je kijkt wat de collega's vanuit hun eigen team kunnen bijdragen. Alle disciplines komen dan bij elkaar, aansluitend op het thema.'

Combineren stimuleren

Het verbinden van leesbevordering en cultuureducatie is voor scholen niet vanzelfsprekend. Op school zijn de interne cultuurcoördinator (icc'er) en leescoördinator meestal twee verschillende personen. Ook de activiteiten die Cultura Ede organiseert voor deze groepen zijn gescheiden. Voor leescoördinatoren is er de cursus Open Boek, met een vast format waar niet te veel aan gesleuteld mag worden. Voor icc'ers zijn er inspiratiebijeenkomsten, maar de opkomst daarbij is niet zo hoog. 'We halen de informatie vooral uit gesprekken op school.'

Toch probeert Cultura ook de scholen te stimuleren om leesbevordering met cultuureducatie te verbinden. Dat gebeurt bijvoorbeeld door te kijken naar het soort boeken dat scholen vaak aanvragen. Vervolgens worden boeken rond hetzelfde thema bij elkaar gezet en krijgt de school een leskoffer met ideeën voor de combinatie met andere vormen van cultuureducatie. Dat gebeurt soms ook samen met de school, bijvoorbeeld als een school al veel aandacht besteedt aan kunst en cultuur. In dat geval zorgt Cultura voor bijpassende materialen en een lesbrief. Een aantal scholen is actief bezig met integratie, zoals scholen die met IPC (International Primary Curriculum) werken of met de methode Blink. Cultura probeert scholen te overtuigen dat cultuureducatie ook gunstig is voor rekenen en taal. Dat is een belangrijke missie.

Beren op de weg

Cultura constateert dat er diverse zaken zijn die de integratie van leesbevordering en cultuureducatie niet gemakkelijker maken. Zo is er discussie binnen CMK over of leesbevordering wel een onderdeel is van cultuureducatie. Het Fonds voor Cultuurparticipatie hecht weliswaar veel waarde aan literatuur, maar ziet soms over het hoofd dat daar het een en ander aan voorafgaat en bij hoort, namelijk goed technisch kunnen lezen, begrijpend lezen en leesplezier. 'Leesbevordering is eerste opstap naar literatuur. Het een kan niet zonder elkaar. Kinderen moeten de waarde van verhalen inzien.'

Binnen de scholen is niet alleen sprake van de eerder genoemde scheiding in functies tussen leescoördinatoren en icc'ers, maar is bovendien de werkdruk hoog en ook dat is belemmerend, want deze manier van werken vraagt soms meer voorbereiding van leerkrachten.

Scholen triggeren

Vroeger waren er losse leerlijnen, maar nu heeft Cultura de leerlijn cultuureducatie waar lezen deel van uitmaakt. De afzonderlijke disciplines zijn dus aan elkaar verbonden. Door die relaties leren kinderen meer, zowel het inhoudelijke verhaal als vaardigheden. Daardoor maak je cultuur toegankelijker. Ook kan het scholen juist helpen om de eerder genoemde werkdruk het hoofd te bieden, want Cultura kan cultuureducatie verbinden met een thema waar de school al mee bezig is. 'Je laat groepsleerkrachten zien welke logische verbindingen er zijn, die ze zelf niet meteen op het netvlies hebben.' Het is verrijkend en biedt een basis om ook andere leergebieden te koppelen, zoals geschiedenis. 'Als je kijkt hoe we zes jaar geleden werkten, dan levert het nu veel

op. Als je verbreedt, kun je elkaar aanvullen. En je gebruikt binnen een project meerdere disciplines. Daar bereik je meer mee. Ook voor de klanten, want die hoeven niet te kiezen.'

Scholen zien de meerwaarde van kunst en cultuur en zien ook dat het helpt om op een andere manier cognitieve vaardigheden te vergroten. 'Je triggert ze, het appelleert aan iets wat kinderen leuk en interessant vinden. Het is voor scholen belangrijk dat je iets concreets aanbiedt, wat ze direct kunnen toepassen in de klas.'

Nieuwe collega's

Borging is een aandachtspunt. Het verloop van personeel binnen de organisatie valt gelukkig mee, maar als er een nieuwe collega komt, dan is de vraag hoe die wordt meegenomen in de integrale manier van werken. Daarom is Cultura bezig met vastleggen en beschrijven, zodat men van elkaar weet waar men mee bezig is. Bij sollicitatieprocedures is het openstaan voor integratie een aandachtspunt. Het team heeft hierin een belangrijke rol, want daar zit de kennis over werkwijzen, contacten etc.

Ambities

Het team zou graag meer inhoudelijke verbinding willen aanbrengen tussen het aanbod onder schooltijd en het naschoolse aanbod, in samenwerking met de BSO. Ook wil men graag met meer scholen gaan samenwerken. Het aanbod voor de huidige leeftijdsgroep, 4- tot 12-jarigen, wil het team graag uitbreiden naar 0 tot 18 jaar.

Tips

- Neem voor het samenvoegen van organisaties de tijd. Trek een aantal jaren uit voor het integreren: tien jaar voor het hele fusietraject en vijf jaar als je al één organisatie bent, want afstemmen kost tijd. 'We hebben verschillende clusters. Dat zijn drie "bloedgroepen", mensen die allemaal een passie hebben op een bepaald gebied en vanuit bepaalde normen en waarden werken.'
- Samenwerken is essentieel en het helpt als je elkaar tegenkomt. 'Het komt altijd neer op samenwerken. Je moet de eilandjes doorbreken. Wij komen elke twee weken bij elkaar en hebben een open kantoortuin. Er zijn korte lijntjes, want je ziet elkaar bijna dagelijks. Als je tussendoor een vraag hebt, kun je altijd terecht.' Al die ingrediënten samen maken dat het gaat werken.
- Een gemeenschappelijk doel bepalen en dat vastleggen in een strategisch beleidsplan is een belangrijke voorwaarde, zodat vervolgens elk team op basis daarvan kan bepalen welke doelen ze nastreven.
- Een procesbewaker is onontbeerlijk. Dat kan een directeur zijn of iemand anders, maar in ieder geval iemand die de lange lijnen in de gaten houdt.
- Maak het praktisch. Zo heeft Cultura een werkvorm gebruikt, waarbij medewerkers aan de gang gingen met praktische uitwerkingen. Er hingen briefjes met telkens twee disciplines en dan moesten de medewerkers iets bedenken waar beide disciplines in voorkomen. Dat hebben ze binnen de eigen organisatie gedaan, maar dit zou ook op scholen kunnen.

3.3 Rozet, Arnhem

Wat dit voorbeeld interessant maakt

Rozet is een Arnhemse organisatie waarbij samenwerking tussen leesbevordering en cultuureducatie op organisatie-, ontwikkel en uitvoeringsniveau vergeldd is. De gemeente is een sterke initiator geweest, want er is een prachtig gebouw neergezet met als voorwaarde dat bibliotheek en centrum voor de kunsten één organisatie zouden gaan vormen. Er zijn geen aparte ruimtes voor de professionals die zich met cultuureducatie en zij die zich met leesbevordering bezighouden. Maar dat betekent niet dat samenwerking direct goed verloopt. Het blijkt het ook essentieel dat de professionals cultuur en leesbevordering één team vormen, zoals Rozet laat zien. De organisatie toont dat het loont om te investeren in teambuilding. Het consultantenteam van Rozet is zich enorm bewust van de samenwerking en laat zich niet hinderen door belemmeringen in beleidsprogramma's, subsidiestromen, professionals die moeite hebben met het 'loslaten' van de eigen discipline. Sterker nog, Rozet doet nog sterker aan integreren: de organisatie kent geen verschil meer tussen de voorheen gescheiden functies, alle consultants zijn adviseur kunst, taal en erfgoed. Een belangrijke factor voor de succesvolle samenwerking tussen cultuureducatie en leesbevordering is dat er iemand is bij gehaald met jarenlange expertise en ervaring op dit gebied.

Adviseurs kunst, taal en erfgoed bij Rozet

Nataschenka le Clercq, theaterdocent en leesconsulent

Een nieuw gebouw met één organisatie

Rozet is sinds 2018 in een nieuw gebouw gehuisvest, maar de samenwerking tussen kunst en cultuur in Arnhem werd al langer opgebouwd. De gemeente subsidieerde twee organisaties - Kunstbedrijf en de Bibliotheek - en besloot beide organisaties samen te voegen. Op die manier ontstond één team onderwijs, waarin iedereen adviseur kunst, taal en erfgoed is. De eigen achtergrond speelt nog wel een rol, maar elke adviseur heeft basiskennis van alle drie de terreinen en kan daarna desgewenst specialisten inschakelen. Dat ging allemaal niet zonder slag of stoot, want er was weerstand. 'Mensen zijn bang om iets kwijt te raken van hun eigen vak'. Intussen is er een duidelijk aannamebeleid waarin gezocht wordt naar mensen met affiniteit met deze werkwijze. 'Je komt in Team Onderwijs en hebt affiniteit met lezen en met cultuureducatie.' Nataschenka is oorspronkelijk theaterdocent en heeft affiniteit met taal. Ze kreeg binnen het team veel ruimte om de combinatie verder te ontwikkelen. Ze is nu zelf ook leesconsulent geworden.

Samenwerken vanuit theorie en enthousiasme

Samenwerking start met elkaar goed op de hoogte houden. Daarnaast is het delen van een theoretische achtergrond van belang. Team Onderwijs werkt vanuit de leescirkel van Chambers en de cyclus van het creatief proces. Steeds kijken ze naar mogelijkheden om leesbevordering en cultuureducatie te combineren. Enthousiaste personen die in allerlei werkgroepjes zitten, zorgen voor kruisbestuiving, ook op scholen en in de trainingen. De uitgangspunten waarmee Team Onderwijs werkt, zijn:

- Doorgaande leerlijn
- Creatief proces
- Procesgerichte didactiek
- Input vanuit verhalen

Toewerken naar gezamenlijke onderdelen training leesconsulent en icc'er

Er zijn aparte trainingen voor icc'ers en leescoördinatoren, maar soms zijn er gezamenlijke onderdelen. Een echt samengaan is niet mogelijk, omdat de methode Open Boek vrij stringent gevolgd moet worden. Er zijn ook aparte kenniskringen, maar Rozet denkt er over om daar ook iets gezamenlijks te doen.

Het stimuleren van integratie op scholen

Rozet ontwikkelt zelf geen aanbod, maar gaat met ontwikkelaars en scholen in gesprek over de combinatie en over de kwaliteit ervan. Dat is geen eenmalige aangelegenheid, want scholen kunnen langere tijd gecoacht worden. Als de contouren staan, volgt de invulling ervan en daarbij kunnen de consulenten van Rozet een rol spelen. Rozet probeert dan strategische stappen te zetten en scholen te stimuleren om de leescoördinator en de icc'er nauw samen te laten werken, een werkgroep kunst en lezen op een school in te richten en hulp te bieden bij het samenstellen van een collectie.

Faciliteren van scholen

Veel scholen zijn momenteel bezig met de integratie van verschillende vakgebieden, bijvoorbeeld bij het project 'Adopteer een tijdvak', waarbij boeken die aansluiten op tijdvakken centraal staan en verbeelding en creativiteit verweven zijn in de lessen. Procesgerichte didactiek en het benoemen van doelen zijn belangrijke elementen bij het combineren van leesbevordering en cultuureducatie. Het vinden van beoordelingsvormen is nog lastig. Het Team Onderwijs gaat daarover in gesprek met scholen en adviseert om de beoordeling zoveel mogelijk aan te laten sluiten bij hoe de school het doet bij andere vakken. Het Team Onderwijs ondersteunt scholen ook met materialen. Zo zijn er kaartensets gemaakt. 'De Ontwikkelkaarten zijn een hulpmiddel bij het ontwerpen van jouw kunstles en helpen je om procesgerichte, vakoverstijgende lessen te ontwikkelen. Stapsgewijs komen de verschillende onderdelen van een kunstles aan bod, zoals technieken, inspiratiebronnen, presentatie- en werkvormen. De kaarten zijn geen methode maar een middel om de gebruikte methodes voor bijvoorbeeld taal, rekenen en de zaakvakken bij de cultuurles aan te laten sluiten.' Deze kaarten kunnen onder andere worden ingezet als het gaat om werken met verhalen ([Ontwikkelkaarten voor kunstlessen – Rozet](#)).

Tips voor anderen

- De gemeente, schoolbesturen en andere relevante organisatie (in Arnhem bijvoorbeeld stichting PAS, die zich richt op deskundigheidsbevordering bij professionals in kinderopvang, peuterarrangementen en primair onderwijs), spelen een belangrijke rol. Zij creëren draagvlak, kunnen een brug zijn naar scholen en uiteraard subsidie verlenen.
- Houd er rekening mee dat een school tijd moet vrijmaken en ver van tevoren moet plannen. CMK vraagt veel van scholen, de Bibliotheek *op school* wat minder. Bij besturen en directies is er soms wel aandacht, maar bij leerkrachten is het lastiger, zij hebben het gevoel dat ze al zoveel moeten.

- Een wisseling in de directie op een school maakt het nodig om opnieuw te investeren in draagvlak.
- Maak gebruik van gegevens die monitoronderzoeken leveren.
- Met kunst kom je veel moeilijker binnen dan met lezen, 'we varen op elkaars energie'.

Praktijkbeschrijving: Een gezamenlijke training voor leesbevordering en cultuureducatie.

Opzet training

Het Team Onderwijs organiseert een eenmalige training waarin kunstvakdocenten kennis maken met beleid, theorie en praktijk op het gebied van het combineren van cultuureducatie en leesbevordering. Tijdens de training is er een afwisseling van theorie en toepassing ervan. Degenen die de training volgen, hebben vrijwel altijd een connectie met Rozet, dus er is daarna meestal nog contact, waarbij je ze dan ook meer in de praktijk kunt ondersteunen. Belangrijk uitgangspunt voor de training is dat beide doelen gelijkwaardig zijn. Reflectie en verbeelding staan centraal. 'Wij moeten inspireren, coachen en begeleiden.'

Bij Rozet is Nataschenka bezig met het ontwikkelen van geschikte werkvormen waarbij leesbevordering en cultuureducatie verbonden worden. De leescirkel dient als uitgangspunt: hoe kun je het kiezen, lezen en praten over boeken in je les verwerken? Ze wil graag per discipline een voorbeeld geven en de vakspecifieke doelen eraan koppelen. Vanuit haar eigen achtergrond heeft ze voorbeelden voor theater en ze wil bij collega's andere voorbeelden verzamelen.

Theorie vertalen naar de praktijk

Op vrijdag 9 september komt een groep kunstvakdocenten samen bij Rozet. Zij volgen vandaag, onder leiding van Nataschenka le Clercq, een training van twee uur over het verbinden van leesbevordering aan hun eigen discipline. Er is een breed scala van disciplines vertegenwoordigd; van muziek, drama en beeldend tot creatief schrijven, fotografie en film. Bij het binnenkomen van de mooie ruimte heerst een ontspannen sfeer. Nataschenka heeft allerlei soorten boeken meegenomen waarmee de deelnemers aan de slag kunnen.

De training begint met een presentatie waarin Nataschenka en haar collega starten met het bespreken van procesgerichte didactiek als manier om balans te vinden tussen het stellen van eisen aan een leerproces en het aanleren van vaardigheden enerzijds en het stimuleren van creatieve ontwikkeling anderzijds. Daarna komen de beleidsprogramma's Cultuureducatie met Kwaliteit en de Bibliotheek *op school* aan de orde, de twee programma's die centraal staan in de training. "Het gaat dus ook écht om kwaliteit van beide aspecten, dus zeker ook dat er kwalitatief kunstaanbod is en niet zomaar een werkje of alleen maar vrije expressie" vertelt ze. Dan duikt Nataschenka met de deelnemers wat dieper de materie in. Ze bespreekt de Leescirkel van Chambers en de

verschillende fases van het creatief proces. “En wat hebben zowel de leescirkel als het creatief proces nou gemeen?” vraagt ze. Het antwoord: de essentiële rol die reflectie en het ontwikkelen van een eigen mening in beide processen speelt. Tenslotte benadrukt Nataschenka nogmaals het belang van evenwicht en gelijkwaardigheid tussen kunst en lezen: “je moet het echt verweven en zorgen dat beide doelen in gelijke mate aandacht krijgen”. Er moet ruimte zijn voor zowel expliciete kunstdoelen als expliciete lees(bevorderings)doelen. Ook bij opdrachten is het zaak om de doelen scherp te hebben en kan het accent afwisselend op leesbevordering of een kunstvak liggen. Het is zaak om een boek niet alleen bij de start als inspiratie te gebruiken, maar het er steeds weer bij te halen.

Tijdens de uitleg van de theorie komen veel inspirerende voorbeelden voorbij. De deelnemers schrijven enthousiast mee wanneer Nataschenka vertelt over de Wist-je-datjes-methode, verwonderingsvragen en de Boekensushi. Door een oefening ervaren ze hoe dit werkt en hoe de aangereikte werkvormen nieuwsgierigheid prikkelen en direct het gesprek over de boeken en het lezen aanmoedigen. Vanuit verwondering en nieuwsgierigheid is de koppeling naar kunst snel gemaakt. ‘Beleving is de verbinding!’ Ze introduceert allerlei manieren waarop leerlingen boeken kunnen verwerken. ‘Er is zoveel meer dan samenvattingen laten maken of praten over boeken, bijvoorbeeld een nieuwe kaft ontwerpen, maar dan wel met voorwaarden voor materialen en technieken, zodat ook doelen voor beeldend onderwijs aan de orde komen’.

Na een korte pauze volgt een grotere opdracht, waarmee de deelnemers individueel of in duo’s aan de slag kunnen. Ze krijgen de tekst die op een flaptekst van een boek staat met de opdracht om hier vanuit de eigen discipline een opdracht bij te bedenken, uiteraard met alles wat er zojuist is verteld en gedeeld in het achterhoofd. Er worden groepjes gevormd van mensen die graag willen uitwisselen, sommigen gaan ergens in het Rozet-gebouw werken en anderen trekken zich in hun eentje terug. Iedereen gaat hard en vol inspiratie aan de slag met de opdracht. Wanneer er na een kwartiertje uitgewisseld wordt, blijkt dat de training al zijn eerste vruchten heeft afgeworpen. Alle aanwezigen vonden de bijeenkomst waardevol: hij zat bomvol inspiratie, concrete voorbeelden en de samenwerking en uitwisseling hebben tot nieuwe inzichten en verbinding geleid. Nataschenka beantwoordt nog wat vragen over individuele coaching en dan is het echt tijd om af te sluiten.

3.4 De Schoolschrijver

Wat dit voorbeeld interessant maakt

Een sterk punt van de Schoolschrijver is dat kinderen rechtstreeks contact hebben met een schrijver. Het praten over boeken en het vormen van een eigen mening zijn sterk verweven in de werkwijze, belangrijke aspecten van leesbevordering. Scholen kunnen kiezen voor een langere leerlijn, zodat het verder gaat dan een online aanbod met eenmalig bezoek van een schrijver op school.

Een ander sterk punt is dat het aanbod wordt ontwikkeld in samenwerking tussen onderwijskundigen, ontwikkelaars en schrijvers. De artistieke creativiteit en ambachtelijkheid van het schrijversvak worden op de wijze gecombineerd met effectieve didactiek en herkenbare onderwijsdoelen tot relevante programma's voor het onderwijs.

Taalsterke toekomst

Annerose Louwaard, onderwijskundige bij De Schoolschrijver

Het programma De Schoolschrijver is in 2010 geïnitieerd, met als doel een 'taalsterke toekomst' te bieden voor ieder kind. Dat gebeurt door plezier in lezen en schrijven aan te jagen met de inzet van kinderboekenschrijvers. De eerste jaren lag de focus op het halfjaarprogramma: hierbij wordt de schrijver voor een half schooljaar gekoppeld aan een basisschool en verzorgt daar elke week lessen over het schrijven van verhalen en het lezen van kinderboeken. Deze werkwijze is vervolgens uitgewerkt naar een aanbod van digibordlessen. Deze hebben de vorm van korte digitale maandprogramma's van vier tot zes lessen, waarbij de schrijver voorleest, via het scherm tips geeft over het schrijven van verhalen en boekentips deelt. Zo maken leerlingen kennis met verschillende schrijvers. Als scholen dit willen, kan een maandprogramma afgesloten worden met een live bezoek van een schrijver in de klas. De maandprogramma's hebben verschillende inhoud. Zo is er een programma waarin kinderen leren een verhaal van kop tot staart te schrijven, een programma waar de focus ligt op het schrijven en voordragen van poëzie en een programma over non-fictie. Daarnaast biedt De Schoolschrijver trainingen over creatief schrijven en leesbevordering in de klas, door Schoolschrijvers voor leerkrachtenteams en bibliotheekmedewerkers. Sinds 2021 kunnen scholen ook kiezen voor de Leerlijn Lezen en Schrijven: een combinatie van voorlezen, zelfstandig lezen, schrijven en praten over boeken, dagelijks 30 minuten van groep 3 t/m 8.

Kansenongelijkheid

De Schoolschrijver is begonnen vanuit een samenwerking tussen Annemiek Neefjes, directeur van De Schoolschrijver, en Lydia Rood, één van de Schoolschrijvers. Ze zijn gestart op twee taalzwakke basisscholen in Amsterdam met als doel kinderen taalsterker te maken door ze in aanraking te laten komen met kinderboeken en het enthousiasme voor boeken en het schrijven van verhalen een boost te geven. De initiatiefnemers wilden iets doen aan de kansenongelijkheid tussen kinderen: niet alle kinderen hebben thuis boeken of gaan met hun ouders naar de bibliotheek.

Het praten over boeken en een eigen mening vormen over taal en verhalen staat centraal bij De Schoolschrijver. Een ander belangrijk element is dat er

altijd een koppeling wordt gelegd tussen het lezen en het schrijven, zodat deze taaldomeinen geïntegreerd worden aangeboden. Daarbij hoort ook dat kinderen zich bewust worden van de inspiratie die je uit boeken kunt halen. Het kan zijn dat je tijdens het lezen ideeën krijgt over iets waar je zelf over wilt schrijven. Door de lessen van de schrijvers kruipen leerlingen ook in het hoofd van schrijvers over hoe je iets kunt bedenken, maar ook hoe je het schrijven vervolgens kunt aanpakken. En dat stimuleert kinderen om dat ook vaker te gaan doen.

Het ontwikkelen van nieuwe lesprogramma's wordt altijd gerealiseerd in samenwerking met de Schoolschrijvers. Eerst werkt het ontwikkelteam (bestaande uit onderwijskundigen en educatief ontwikkelaars) het concept uit. De concepten komen voort uit o.a. behoeften van scholen, recente onderzoeken en actuele thema's in de jeugdliteratuur. Vervolgens bepaalt het ontwikkelteam welke auteurs goed bij de thematiek van het concept passen. Met de auteurs gaan ze in gesprek over de thematiek, hoe zij dit verwerken in hun boeken en welke opdrachten hier goed op aansluiten. Tenslotte worden een filmmaker en een animator betrokken bij het ontwikkelen van de lesvideo's.

Steeds meer schrijvers

Het initiatief is zoals gezegd begonnen op twee Amsterdamse basisscholen. Vervolgens is het steeds verder uitgerold en hebben steeds meer schrijvers zich aan De Schoolschrijver verbonden. Het programma is gaandeweg uitgebreid met digibordlessen voor de leerlingen en trainingen voor leerkrachtenteams en bibliotheekmedewerkers. Sinds 2021 is er een Leerlijn Lezen en Schrijven beschikbaar waarin deze onderdelen samenkomen en waarmee scholen het hele schooljaar iedere dag met De Schoolschrijver aan de slag kunnen.

Bij de ontwikkelingen die De Schoolschrijver doormaakt spelen recente wetenschappelijke inzichten altijd een rol. Zo heeft in de Leerlijn voorlezen (ook in de bovenbouw) een belangrijke plek en is daarbij ook aandacht voor het betekenis kunnen geven aan een tekst. In de leerlijn kan de leerkracht ieder blok een boek uitkiezen om voor te lezen. Vervolgens maakt de klas via het digibord kennis met de auteur van het boek. De Schoolschrijver reikt ook leesvragen aan, gericht op het oefenen met leesstrategieën en het creëren van leesbegrip. Het zijn vragen die kinderen op weg helpen om zelf betekenis te geven aan de tekst. Dit met als doel om de leesmotivatie te vergroten.

Creatief schrijven en spoken word

Uiteraard gaat het bij De Schoolschrijver over creatief schrijven en leesplezier. Verhalen spelen daarbij een belangrijke rol. Zowel het lezen, schrijven als bedenken van verhalen hebben een centrale plek. Daarnaast is er bij het maandprogramma Dichtgeheimen ook aandacht voor het voordragen van poëzie en *spoken word*. Bij dit programma zijn ook enkele *spoken word performers* betrokken.

Leerdoelen

In de programma's van De Schoolschrijver worden de verschillende taaldomeinen altijd in samenhang aangeboden. Zo gaan leerlingen regelmatig vanuit een leesfragment uit een kinderboek zelf aan de slag met een creatieve schrijfopdracht en krijgen ze aan de hand van de verhalen die ze schrijven tips voor boeken die ze misschien interessant vinden.

De Leerlijn Lezen en Schrijven bestaat uit voorlezen (Voorleestijd), zelfstandig lezen (Lees het zelf!) en schrijven (Schrijverslessen). Bij de onderdelen Voorleestijd en Lees het zelf! wordt gewerkt aan de referentiedoelen van mondelinge taalvaardigheid en lezen uit het referentiekader taal. In de Schrijverslessen wordt er naast mondelinge taalvaardigheid en lezen ook gewerkt aan de referentiedoelen schrijven. Aan het einde van ieder blok schrijven de leerlingen een eindversie van een verhaal of zakelijke tekst aan de hand van een checklist met criteria waaraan de tekst moet voldoen. Ook doen ze ieder blok een Meesterproef waarbij ze middels vragen en opdrachten laten zien wat ze in het blok hebben geleerd.

Bereik

De Schoolschrijver is met het halfjaarprogramma jaarlijks actief op 35 scholen en de Leerlijn Lezen en Schrijven is in schooljaar 2022-2023 gestart op 18 scholen. Met de verschillende maandprogramma's gaan jaarlijks honderden scholen aan de slag, verspreid door het land. Scholen weten De Schoolschrijver goed te vinden. Daarnaast werkt De Schoolschrijver veel samen met bibliotheken en de leesconsulenten. Ook zijn er regelmatig gemeenten die een leesoffensief initiëren en de programma's van De Schoolschrijver als onderdeel hiervan aanbieden aan scholen.

Opbrengsten

Veel scholen geven aan dat door de programma's van De Schoolschrijver de leesmotivatie en het zelfvertrouwen om te schrijven bij leerlingen is toegenomen. Vaak wordt genoemd dat leerlingen door De Schoolschrijver enthousiast zijn geraakt over boeken en daardoor meer zijn gaan lezen. Het contact tussen de auteur en de kinderen en het feit dat kinderen hiermee zien dat er een echt mens achter een boek zit, is een belangrijk onderdeel van het succes van De Schoolschrijver. Voor kinderen komt daarmee de wereld van het lezen en schrijven dichterbij. Verder zien leerkrachten dat leerlingen beter in staat zijn om verhalen te schrijven met een kop, romp en staart. Tot slot benoemen veel leerkrachten dat ze de lessen van De Schoolschrijver met plezier geven en zelf ook veel kennis opdoen over actuele jeugdliteratuur.

Meer informatie

[De Schoolschrijver – Ieder kind taalsterk](#)

3.5 'Papiria' in het Kinderboekenmuseum, Den Haag

Wat dit voorbeeld interessant maakt

Het voorbeeld van het Kinderboekenmuseum laat zien dat het mogelijk is om in de praktijk tegelijkertijd en op gelijkwaardige wijze te werken aan leesbevorderingsdoelen en cultuureducatie-doelen. Zowel de leescirkel van Chambers als het creatieve proces zijn herkenbaar in het ontwerp en de uitvoering van de activiteiten van het museum. Daarbij wordt ook duidelijk hoe goed het werkt om materialen te gebruiken die tot de verbeelding spreken. Het museum is prachtig ingericht, wat het belang van de fysieke leesomgeving extra benadrukt. Andere organisaties, maar ook scholen kunnen zich hierdoor laten inspireren, bijvoorbeeld door een extra inspanning om van de schoolbibliotheek en de leeshoeken in de school een prettige en aantrekkelijke omgeving te maken.

Verhalen horen, vertellen en delen

Anouk van Dijk, coördinator educatie bij het Kinderboekenmuseum

Literatuur is een vrijplaats voor gedachtenexperimenten. Ze ontroert, vermaakt, geeft hoop, daagt uit, scherpt het kritische vermogen, kweekt begrip voor de ander en doet zoveel meer. Het Literatuurmuseum/Kinderboekenmuseum is ervan overtuigd dat literatuur zowel spiegel is als venster; door literaire verhalen te horen, te lezen, te vertellen, met elkaar te delen en zelf te schrijven, leg je verbindingen naar je eigen leven en naar de wereld om je heen.

Het Literatuurmuseum en Kinderboekenmuseum maken deel uit van de Stichting Nederlands Literatuurmuseum en Literatuurarchief. De stichting beheert de literaire schatkamer van Nederland en wil voor een breed publiek de kracht van literatuur én de rijkdom van het Nederlands literaire erfgoed zichtbaar en voelbaar maken. Ze doet dit door haar bezoekers verhalen te laten ontdekken, beleven en maken.

Het museum biedt exposities voor kinderen van alle leeftijden en in iedere ontwikkelingsfase, waarbij literatuureducatie en het vergroten van de leesmotivatie het vertrekpunt zijn. Het speelt in op de technologische, culturele en maatschappelijke veranderingen en behoeftes in de samenleving en is een plek waar een educatieve, literaire ervaring wordt geboden, waar spelenderwijs de kennis over (jeugd)literatuur en literair erfgoed vergroot wordt en waar bezoekers worden uitgedaagd te participeren. Per expositie stelt het museum specifieke leerdoelstellingen op, onder meer op het gebied van taal, cultuur en identiteit, die onderling op elkaar worden afgestemd zodat er een breed educatief palet ontstaat. Naast de focus op het creatieve proces van zelf verhalen maken, zet het museum steeds meer in op de maatschappelijke impact van literatuur. Deze aandacht voor identiteit sluit aan bij de ontwikkelingen in het onderwijs waarin burgerschap een belangrijk thema is geworden.

Het museum ontvangt veel scholen en verzorgt museumlessen voor groep 1 tot en met 8 van het primair onderwijs en de brugklas van voortgezet onderwijs

en bovenbouw havo/vwo. In de museumlessen staan onder meer emoties, identiteit en het ontdekken van je eigen talenten centraal. Met de komst van de nieuwe young adult tentoonstelling Back Street heeft het museum nu ook aanbod specifiek voor 14–20-jarigen. Bij de expositie biedt het museum een uitgebreid educatief programma.

Naast eenmalige museumlessen, biedt het museum – in samenwerking met bibliotheken – ook programma's aan waarbij kinderen vier weken lang in de klas lezen, leerkrachten gebruik kunnen maken van een leskoffer met materialen en verwerkingssuggesties en aan het eind van de leesperiode met de klas een bezoek brengen aan een tentoonstelling.

De interactieve tentoonstelling Papiria

Het praktijkvoorbeeld dat hier centraal staat, 'Papiria', is door het museum als volgt beschreven: 'Versla Inktvraat en red Papiria. Uiteraard krijg je hulp van bekenden als Dolfje Weerwolfje, Minoes en Pippi Langkous. Ga gewapend met je fantasie en een Slurper op avontuur in een literair luilekkerland dat **Papiria** heet. Dolend door onder meer het Diepe Denkersdal en het Dwarse Donderstenenravijn ontmoet je schrijvers, tekenaars én verhaalfiguren'. Het idee is dat leerlingen het monster Inktvraat verslaan door zelf een verhaal te maken. De museumles, waarin verbeelding en de eigen fantasie centraal staan, bestaat uit een bezoek aan de tentoonstelling en een creatieve workshop. In de tentoonstellingen leren de kinderen spelenderwijs uit welke elementen verhalen zijn opgebouwd en creëren ze gaandeweg een zogenaamd verhaalfiguur. Daarnaast verzamelen ze tijdens hun tocht door het literaire luilekkerland woorden en zinnen. In de afsluitende workshop maken ze onder begeleiding met de opgedane kennis en inspiratie een verhaal. Dit kan zijn in de vorm van een verhaal, gedicht of illustratie. Er is een programma voor de groepen 4 tot en met 6 en een programma voor groep 7 en 8. Voor het speciaal basisonderwijs wordt het programma in overleg met de school aangepast. Papiria werd in 2010 geopend en is recentelijk gerenoveerd en geactualiseerd, waarbij de beeldtaal van de verhaalfiguren genderneutraal is gemaakt en tevens vele mogelijkheden biedt voor identificatie, omdat verschillende culturele achtergronden te herkennen zijn.

Kerdoelen

Het museum werkt vanuit de leescirkel van Chambers en het creatieve proces. De museumlessen zijn gebaseerd op verschillende didactische aanpakken, onder meer die van Aidan Chambers, en onderzoeksrapporten van Stichting Lezen. Literatuureducatie is altijd een onderdeel van de lessen. Daarnaast komen er in verschillende lessen werkvormen uit de beeldende vorming en theater aan bod. De lessen zijn afgestemd op de ontwikkelingen in het onderwijs en de kerndoelen Nederlands en kunstzinnige oriëntatie voor het primair en voortgezet onderwijs. Ook sluiten ze aan bij de doorgaande leerlijn literatuur die ontwikkeld wordt door de Cultuurschakel, de expertise- en bemiddelingsorganisatie voor cultuuronderwijs en cultuurparticipatie in Den Haag, in het kader van het landelijke programma Cultuureducatie met Kwaliteit.

Partnerschappen

De coördinator educatie is vanaf de start bij de ontwikkeling van een tentoonstelling betrokken, dus daarmee is het educatieve element

gegarandeerd. Ook het onderwijs en de culturele sector spelen een rol bij de ontwikkeling. Er zijn vaste partnerschappen met scholen die als pilot fungeren bij nieuwe tentoonstellingen. Het museum vraagt daarnaast kinderen en jongeren om inbreng bij het ontwikkelen van activiteiten. Ook via prototyping, het testen van exhibits met bezoekers tijdens het ontwerpproces, zoekt het museum steeds naar de beste aansluiting met het publiek.

Rijkheid van verhalen

De doelen zijn: 'De leerling ervaart de rijkheid van verhalen en ontdekt uit welke elementen een verhaal wordt opgebouwd. De leerling wordt gestimuleerd zijn of haar fantasie te gebruiken en dit te vertalen in woord of beeld'. In alle activiteiten, dus ook in de museumles in de tentoonstelling Papiria, staan verhalen centraal. De tentoonstelling is op zichzelf ook een verhaal. Leerlingen krijgen opdrachten die onlosmakelijk met het verhaal verbonden zijn. Ze verslaan Inktvraat door middel van het maken van een eigen verhaal, omdat als zij verhalen blijven maken Inktvraat niet alle verhalen kan laten verdwijnen. Papiria is toegankelijk voor museumbezoekers en onderdeel van een 'museumles' voor basisscholen tijdens een bezoek aan het Kinderboekenmuseum.

Affiniteit met boeken verschilt per school en per leerling

Er zijn duidelijke verschillen tussen de scholen die deelnemen aan het programma. Sommige hebben een geïntegreerde leerlijn waarbinnen het bezoek en de workshop naadloos passen, voor andere scholen is het een eenmalig 'uitje'. De museummedewerkers weten niet altijd van tevoren op welke manier de kinderen zijn voorbereid. Ze merken wel aan de reacties van kinderen of de school affiniteit heeft met boeken en of er veel gelezen wordt. De scholen krijgen suggesties mee voor activiteiten op school als vervolg op het bezoek aan de tentoonstelling en de workshop. Het museum weet niet of ze die uitvoeren. Wel zien ze dat het aantal herhaalbezoeken hoog is.

Praktijkbeschrijving: Groep 4 op bezoek bij Papiria

Een klas van 25 leerlingen van groep 4 komt het Kinderboekenmuseum binnengelopen, onder begeleiding van hun juf en een aantal hulpouders. De museumdocent en een onderwijsassistent verwelkomen de kinderen enthousiast. Samen betreden ze het museum en gaan ze naar de verdieping van Papiria.

In de tentoonstelling staat een toren van kinderboeken. De leerlingen nemen plaats en de museumdocent start de les. 'Wat doe je eigenlijk in een

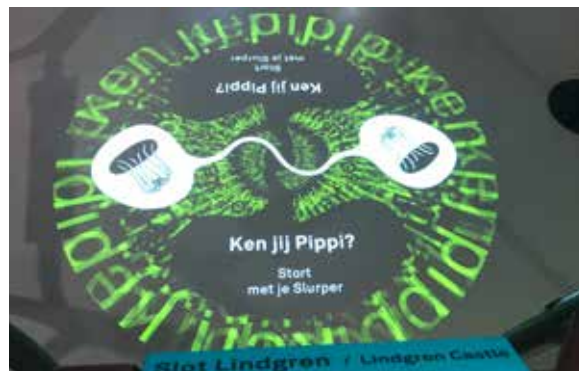

museum?’ vraagt ze aan de kinderen. En vervolgens: ‘Waarom zetten we mooie dingen en dingen van vroeger in een museum?’, ‘Om er van te leren, heel goed!’ Veel van de leerlingen geven aan dat zij zelf ook dingen verzamelen, zoals Pokémonkaarten. ‘Maar wat verzamelen we in het Kinderboekenmuseum?’ Een leerling: ‘dingen over boeken!’. ‘Verhalen, we verzamelen verhalen over boeken’. Vervolgens kijken de leerlingen samen naar een filmpje over Papiria. In Papiria is een ‘Inktvraat’, een monster dat alle woorden opslokt. In de film wordt uitgelegd dat de leerlingen het monster gaan verslaan door allerlei opdrachten uit te voeren en dat de leerlingen uiteindelijk hun eigen verhaal gaan maken. Na afloop van het filmpje legt de museumdocent uit wat de leerlingen gaan doen. In groepjes van vijf gaan ze opdrachten uitvoeren. De leerkracht vormt de groepjes, ieder groepje krijgt een eigen kleur en verzamelt zich vervolgens op de lijn van hun kleur. Er zijn drie sporen, dus niet elk groepje doet dezelfde opdrachten. Na elke opdracht klinkt een bel, een teken dat de kinderen zich weer moeten verzamelen in het midden van het museum.

Dan gaan de groepjes het museum in. De museumdocent, de onderwijsassistent, de groepsleerkracht en de hulpmoeders begeleiden de groepjes. De tentoonstelling bevat verschillende, vooral digitale, opdrachten voor de leerlingen, waaronder:

- het digitaal ontwerpen van hun eigen ‘verhaalfiguur’
- het verzamelen van ‘slurpwoorden’
- het gezamenlijk inspreken van een eigen verhaal
- het uitbeelden van emoties, die de andere leerlingen moeten raden
- het zoeken van woorden of voorwerpen, passend bij het verhaal (bijv. Pippi Langkous)
- het zoeken van de juiste combinaties: omschrijving van de hoofdpersoon van een boek en de bijpassende illustratie

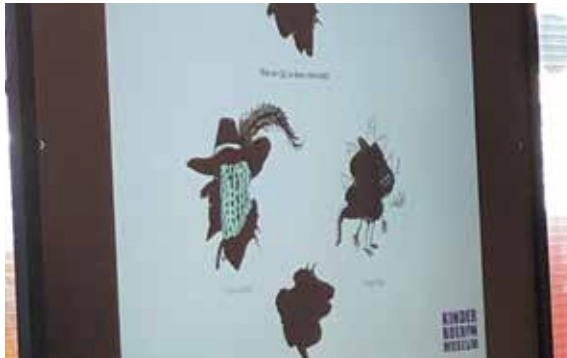
Met deze opdrachten kunnen zij items winnen voor ontwerpen van hun verhaalfiguur en het creëren van hun verhaal.

Bij het goed uitvoeren van een opdracht, kunnen de leerlingen iets winnen voor hun verhaalfiguur, bijvoorbeeld een gek kapsel of een maffe outfit. De tentoonstelling is op een spannende manier opgezet, kinderen moeten op zoek naar de opdrachten in afgescheiden delen van het museum. Er is veel te zien en door gebruik van licht en geluid is het aantrekkelijk voor kinderen. De leerlingen zijn dan ook onder de indruk en doen enthousiast mee: ‘Wow’ hoor je regelmatig. Kennen ze wel kinderboeken en schrijvers? Sommigen wel, vooral de wat bekendere zoals Vos en Haas (‘O ja, van Zeppelin’) en Dolfje Weerwolfje. Schrijvers kennen ze meestal niet.

Na het zien van de tentoonstelling gaan de leerlingen naar het Verhalenlab. Ze krijgen daar hun eigen geprinte verhaalfiguur. In het atelier begint het laatste deel. De leerlingen maken een illustratie, omdat een tekening ook een vorm is om een verhaal te vertellen. Elke leerling krijgt een opdrachtenboekje. De museumdocent begint met de vraag 'Wat zijn illustraties?'. Ze laat een inktvlek zien, vier verschillende illustratoren zijn met deze inktvlek gaan tekenen, dit resulteerde in vier verschillende plaatjes: een oud vrouwtje, iemand met een grote hoed, een stier en een soort monster.

Nu gaat de klas aan de slag. De leerlingen scheuren met gesloten ogen een gekleurd blaadje uit. Dat plakken ze op een wit vel in hun opdrachtenboekje. Ze maken er een eigen illustratie van. Sommigen hebben meteen een idee, anderen hebben wat hulp nodig. Er ontstaan krokodillen, gekke gebouwen en enge monsters.

Vervolgens is er een onderdeel over gevoelens. De museumdocent pakt een prentenboek en laat tekeningen zien. Ze vraagt: 'Welk gevoel krijg je bij deze tekening?' Kinderen vinden het 'een beetje spannend'. De docent vraagt waar dat aan ligt: 'Het is donker en het is misschien heel eng daarbinnen'. 'Maar', zegt de docent 'er brandt licht, dus misschien is het er wel heel gezellig?'. Ze legt uit: sommige plaatjes horen bij een heel spannend deel van het verhaal, andere plaatjes bij een heel vrolijk deel van het verhaal. 'Wat voor kleuren zien jullie?' De leerlingen komen samen tot de conclusie dat er bij een eng plaatje andere kleuren werden gebruikt dan bij een vrolijk plaatje. Er zijn steeds veel vingers als de docent een vraag stelt, de kinderen zijn geboeid.

Het is drie uur en tijd om de les af te sluiten: 'Het is alweer bijna tijd, maar ik ga jullie vertellen wat je thuis of op school nog kunt doen'. De leerlingen nemen hun opdrachtenboekjes mee en verlaten het museum. Ze vonden het erg leuk, zeggen ze desgevraagd.

Meer informatie

[Literatuurmuseum](#)

[Kinderboekenmuseum](#)

[Cultuurschakel \(Literatuurmuseum/Kinderboekenmuseum\)](#)

3.6 Noordjes Schrijflab op School, Amsterdam

Wat dit voorbeeld interessant maakt

In Noordjes Schrijflab op School op basisschool de Botteloef werken leerlingen onder externe begeleiding met tekst en beeld. De eigen doelen van het programma worden gecombineerd met de doelen van de school. Het blijkt dat een dergelijk programma goed kan worden geïntegreerd in de school. Het Schrijflab is opgenomen in het schoolplan, heeft een eigen leerplan en een eigen ruimte binnen de school. Noordje en de Botteloef werken al een aantal jaren samen aan het Schrijflab op School. Deze jaren hebben zij gebruikt om samen het programma te optimaliseren en te integreren in de school. Mede door de inzet van Schrijflab op School is de Botteloef zelfs een [cultuurprofielschool](#) geworden. Het programma wordt echt gedragen door de school.

Thematisch schrijven

Saskia Noordhuis, directeur Noordje

Fieke Roffelsen, directeur Botteloef en icc'er

Sarah Oortgijs, freelance schrijver en cultuurcoach op de Botteloef

Oorsprong in de VS

Noordje bestaat vijftien jaar en is opgericht door Saskia Noordhuis, oorspronkelijk docent beeldende vorming. Het programma *Noordjes Schrijflab op School* wordt sinds drie jaar uitgevoerd op basisschool De Botteloef in Amsterdam Noord. Het is afgeleid van het programma Amsterdam Schrijflab dat op zijn beurt gebaseerd is op de Amerikaanse organisatie 826 National, geïnitieerd door auteur Dave Eggers. In navolging van deze organisatie zijn er inmiddels schrijf- en bijlescentra over de hele wereld in wijken waar jongeren extra hulp of ondersteuning kunnen gebruiken. Elk schrijflab heeft een eigen themawinkel met een eigen verhaal, zo ook de Z-store van Noordjes Schrijflab, een winkel voor 'geheim agenten en speurneuzen'.

Aandacht voor schrijven op school

De schrijflabs in de VS zijn zich gaandeweg meer gaan richten op het binnenschoolse, onder andere door leraren extra ondersteuning te bieden bij creatief schrijven. Noordje volgt de ontwikkeling van 826 National en is zich daarom eveneens op het binnenschoolse gaan richten. Bijkomend voordeel voor scholen is dat het werk van Noordje zo nog meer bijdraagt aan het voorkomen en bestrijden van taalachterstanden en enige verlichting biedt met het oog op lerarentekorten.

Zien, doen en laten zien

Saskia heeft met haar achtergrond als docent beeldende vorming een grote rol gehad bij het opzetten van de schrijflabs. Kinderen hebben taal nodig om zich goed uit te kunnen drukken, zo merkte zij. Ze heeft freelance schrijvers betrokken bij de ontwikkeling. Die hebben meegedacht met de opzet van het programma. Hierbij was het uitgangspunt: we letten niet op spelfouten, het is geen schoolse taal, we laten kinderen vooral met verhalen aan de slag gaan en daardoor

met taal. Het Schrijflab is gebaseerd op de ideeën van Dave Eggers zoals uiteengezet in zijn TED Talk 'Once upon a school'. Een lesuur in het Schrijflab wordt ingevuld volgens de drieslag **zien, doen en laten zien**. Een gastdocent inspireert de leerlingen, werkt met de groep aan een opdracht en sluit het lesuur of de lessenreeks af met een presentatie door leerlingen en een terugblik. Alle kunstdisciplines kunnen aan bod komen bij het Schrijflab. Noordje werkt met gastdocenten. Dat zijn vakspecialisten, zoals journalisten, illustratoren, performers, dichters, schrijvers of kunstenaars.

Leerdoelen

De volgende vier hoofddoelen staan in het Schrijflab centraal:

- Leerlingen leren zichzelf uit te drukken in taal en beeld.
- Leerlingen leren verschillende mogelijkheden in het gebruiken van taal en beeld.
- Leerlingen krijgen plezier in het creatief gebruiken van taal en beeld.
- Leerlingen krijgen vertrouwen om zichzelf te durven laten zien in taal en beeld.

Deze doelen sluiten aan bij de kerndoelen 54 en 55 voor kunstzinnige oriëntatie: 'Leerlingen leren taal, beelden en beweging gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om ermee te communiceren.' en 'De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren'. Voor leesbevordering sluiten de leerdoelen aan bij kerndoel 9 Nederlands: 'De leerlingen krijgen plezier in het lezen en schrijven van voor hen bestemde verhalen, gedichten en informatieve teksten.'

Werken met verhalen

In het Schrijflab staat het verhaal altijd centraal, leerlingen maken eigen verhalen en kunst. Bij Schrijflab op School stemt de projectleider in overleg met de cultuurcoördinator de inhoudelijke invulling en planning af op de thema's en behoeften van de school. Er is een opbouw per lessenreeks die de docenten zelf vormgeven. De lessen zijn niet afgestemd op de rest van het onderwijs binnen de school.

Uitbreiding naar meer scholen

Op dit moment vindt Schrijflab op School plaats op één school: De Botteloef. Er is de wens om uit te breiden, maar bij sommige scholen zijn de lerarentekorten zo ernstig, dat er geen ruimte is om Schrijflab op School te organiseren. De financiering is echter het grootste probleem: er is geen structurele subsidie. Als die er wel zou zijn, is de verwachting dat het programma goed kan worden uitgezet.

De toekomst

Monitoring en evaluatie zijn aandachtspunten. Wel wordt de deelname aan Noordjes Schrijflab en Schrijflab op School uitgebreid geregistreerd. Wat Noordjes Schrijflab buiten school betreft: kinderen blijven komen, dus dat is positief. Volgens de uitvoerders laten de kinderen ook een enorme groei zien gedurende de deelname aan Schrijflab. Dit is reden om door te blijven gaan en het programma, waar mogelijk, ook op andere scholen te gaan organiseren.

Praktijkbeschrijving: Op De Botteloef

Aanleiding combinatie leesbevordering en cultuureducatie

Fieke Roffelsen is adjunct-directeur en interne cultuurcoördinator op de Botteloef, een school met veel leerlingen die risico's lopen op achterstanden. Zij vindt cultuureducatie belangrijk, omdat dit kinderen iets anders biedt dan waar zij thuis mee in aanraking komen.

Drie jaar geleden startte het Schrijflab, de school fungeerde als pilotschool. Het programma wil kinderen vertrouwd laten raken met taal en schrijven, waardoor de uitdrukkingsvaardigheid en zelfvertrouwen van de kinderen wordt vergroot, en is niet prestatiegericht. Dat sprak aan. Het was geen vooropgezet plan om cultuureducatie en leesbevordering te combineren, maar dat gebeurt nu wel deels.

Het Schrijflab, maar ook de inzet van het leerorkest, maakte dat de Botteloef zich meer op cultuur ging richten en sinds maart 2022 is de Botteloef lid van de vereniging Cultuurprofiel scholen PO. De school profileert zich hiermee in de wijk waar nog drie andere basisscholen gevestigd zijn. Cultuureducatie was altijd al belangrijk, maar het onderdeel kunst en cultuur is nu uitgebreid.

De Botteloef maakt gebruik van Cultuureducatie met Kwaliteit-gelden, maar doet niet mee aan de Bibliotheek *op school*. Wel is er een goed georganiseerde bibliotheek op de Botteloef.

Organisatie op school

Op dit moment is het Schrijflab er voor groep 4 tot en met 7. De school wil dit graag uitbreiden tot groep 5 tot en met 8, omdat dit roosterteknisch beter uitkomt. Het Schrijflab vindt elke donderdag plaats, met halve klassen, in een apart Schrijflablokaal. Dit betekent dat de leerlingen om de week een Schrijfables hebben. De groepsleerkracht werkt op die momenten met de andere helft van de groep en dat is werkdrukverlagend, een bijkomend voordeel.

Het Schrijflab wordt uitgevoerd door een vakdocent, ingehuurd door Noordje. De organisatie op school valt onder de icc'er. Zij stelt de roosters op en stemt af met de externe vakdocenten. De groepsleerkracht heeft geen rol in het Schrijflab, want die werkt tijdens het Schrijflab met de andere helft van de klas. Dat vindt de school jammer, want afstemming tussen de Schrijflabdocent en de groepsleerkracht kan meer integratie bevorderen. Een enkele keer kan een groepsleerkracht een kijkje nemen bij het Schrijflab.

Visie en beleid

De Botteloef is zich zeer bewust van de achtergrond van haar leerlingen. Extra aandacht voor leesbevordering en cultuureducatie ziet de school als een belangrijke taak, omdat leerlingen beide weinig vanuit huis meekrijgen.

Het Schrijflab was, naast het Leerorkest, de aanleiding voor de school om het cultuurprofiel verder te ontwikkelen. Zo zijn de doelen van het Schrijflab echt onderdeel geworden van de visie.

Het Schrijflab heeft een plek in het beleidsplan. De Botteloef is recent een cultuurprofiel school geworden, om deze titel te dragen moet aan strenge voorwaarden worden voldaan. Om die reden is recent het cultuurbeleid van De Botteloef uitgebreid beschreven.

Werken aan doelen

De Botteloef wil leerlingen meer zelfvertrouwen geven op het gebied van taal door creatief met taal aan de slag te gaan. De icc'er, tevens adjunct-directeur van de school, houdt dit doel goed in de gaten. De schrijfdocent combineert de lessen met cultuureducatie, maar omdat er ook een docent beeldende vorming op school is, houdt de adjunct-directeur de regie, om te voorkomen dat de leerlingen tijdens het schrijflab te veel met beeldende vorming bezig zijn. Daarvoor is het atelier op school.

Leerlingen houden in het Schrijflab een portfolio bij, waarin ze vastleggen wat zij allemaal hebben gedaan. Elke kunstdocent die in het Schrijflab een project uitvoert, stelt van tevoren leerdoelen op per project. Het Schrijflab is echter niet prestatiegericht: leerlingen worden niet getoetst op de leerdoelen.

Methode

Noordje is verantwoordelijk voor de invulling van de les. Er wordt wel met de school afgestemd over de leerdoelen, maar er is geen sprake van een doorgaande lijn met het schoolse curriculum. De schrijfdocent maakt per les een lesopzet waarin ze een koppeling maakt met de leerdoelen van de school. De vorm ligt niet vast, de docent maakt daarin keuzes, waarbij het prikkelen van de fantasie een belangrijk keuzecriterium is.

Draagvlak op school

Er is zeker draagvlak binnen het team, want door het Schrijflab kunnen de leerkrachten wekelijks een uur met een kleinere (halve) groep werken. Ook is het fijn dat het structureel is. Wel worden de groepsleerkrachten door alle externe lessen minder flexibel in hun tijd. Er is iedere dag wel iets in het rooster waar ze rekening mee moeten houden. Het voelt voor de leerkrachten daarom soms als veel. De Botteloef heeft ervaren dat het desalniettemin ook juist aantrekkelijk is voor leerkrachten om op een school te werken met zoveel extra activiteiten. Twee leerkrachten die elders zijn gaan werken, kwamen na een halfjaar terug, want 'het is zo leuk dat hier van alles georganiseerd wordt'.

Evalueren

Er is een plan om het Schrijflab uitgebreid te evalueren, samen met de leerlingen. De Botteloef weet momenteel niet precies te zeggen wat leerlingen van het Schrijflab vinden. De reacties zijn wel positief.

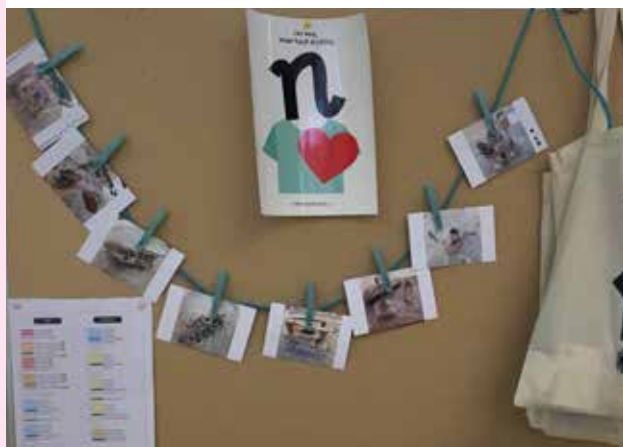
Voorwaarden voor succes

Een voorwaarde van Noordje voor de uitvoer van het Schrijflab is dat de school een apart lokaal beschikbaar heeft voor het Schrijflab. De bedoeling daarvan is dat leerlingen echt even uit de klas zijn en zich op een andere manier kunnen uiten. Daarnaast geeft de icc'er van de Botteloef aan dat het organiseren van een Schrijflab voor de school extra werk met zich meebrengt, namelijk het opstellen van de roosters, de communicatie met de externe docenten en het ontvangen van de externen.

Aanbevelingen voor andere scholen

Het is belangrijk dat iemand op school ruimte en tijd heeft voor de communicatie met Noordje en de externe docenten, onder andere over de inrichting en organisatie van het Schrijflab, de roosters, de leerlingen. Ook is communicatie tussen de Schrijflabdocent en de groepsleerkrachten noodzakelijk, zodat de docenten hun lessen beter op elkaar kunnen afstemmen. Helaas lukt dat de Botteloef (nog) niet.

Praktijkbeschrijving: Het land van de grote woordfabriek

Het is een warme dag als we meekijken met een les creatief schrijven bij groep 7. De kinderen hangen naamkaartjes aan sleutelkoorden om. De docent is er maar drie tot zes keer per halve groep en kan op die manier snel de naam van het kind zien. Er is ook een vrijwilliger bij de les aanwezig. Er zijn dertien leerlingen die verspreid over vier tafels in het SchrijfLab zitten. Het SchrijfLab is een speciaal ingericht lokaal op school, waar kinderen samen met schrijvers, illustratoren, andere kunstenaars en vrijwilligers hun eigen verhaal, gedicht of rap vormgeven in woord en beeld.

Deze keer gaat het over het boek **Het land van de grote woordfabriek** van Agnès de Lestrade en Valeria Docampo. Het is een prentenboek voor kinderen vanaf vier jaar en gaat over een land waar je woorden moet kopen. Dat is lastig als je geen geld hebt en je een meisje duidelijk wilt maken dat je haar zo lief vindt.

De docent introduceert het boek, ze laat het zien en zegt wat de titel is. Vervolgens nodigt ze de leerlingen uit om, zittend in de kring (een kind dat de slappe lach kreeg liet ze staan), elk een klein stukje voor te lezen. Ze zegt erbij: 'We lachen elkaar niet uit en helpen elkaar door goed te luisteren, zelfs met onze ogen'. Dat is nog niet zo gemakkelijk. Veel kinderen vinden het spannend en je merkt ook dat het leesniveau te wensen over laat. Sommige leerlingen lezen heel zachtjes, anderen heel snel. De docent checkt of de kinderen het gehoord hebben en vraagt sommige leerlingen het opnieuw te doen, maar nu langzamer en/of luider. Ze corrigeert als een leerling een woord verkeerd uitsprekt en geeft veel complimenten en bedankjes.

De docent geeft de leerlingen aanwijzingen die helpen bij het voorlezen, zoals: **'Lees het eerst maar rustig in je hoofd', 'Hier staat een punt, dan haal je even adem en ga je verder'** en **'Jij ziet de woorden staan, maar de anderen niet, dus doe het wat rustiger aan, we hebben geen haast'**. Soms is er gedoe over wie aan de beurt is en als een leerling bij het lezen de slappe lach krijgt, zegt de docent: **'Stel je voor dat je het aan je zusje of nichtje vertelt die erg verdrietig is en die je troost met het verhaal'**.

De docent leest zelf het einde van het boek en vat samen wat ze gehoord hebben: **'Kostbare woorden'**. Ze wijst de leerlingen op de flap-over waar ze een viertal woorden heeft opgeschreven: geroezemoes, lanterfantten, luscofus-co en grasduinen. Ze vraagt de leerlingen wat geroezemoes, lanterfantten of grasduinen zouden kunnen betekenen. De leerlingen blijken deze woorden niet te kennen en met aanmoediging van de docent proberen ze de betekenis te achterhalen, bijvoorbeeld bij lanterfantten: 'Elkaar vasthouden en lopen' en bij grasduinen: 'Duinen van gras'.

De leerlingen krijgen de opdracht om hun lievelingswoorden op een blaadje te schrijven, niet zozeer dingen die ze graag doen, maar woorden die ze mooi vinden klinken, legt ze uit. De leerlingen overleggen en hebben vragen: 'Moet het Nederlandse woorden zijn?' en 'Mogen het ook scheldwoorden zijn?'. De docent legt de spelregels uit en de vrijwilliger loopt rond om de leerlingen op weg te helpen. Na wat pogingen met straattaal en Engelse woorden, hebben de meeste kinderen wat woorden bedacht. Nu kiezen ze een woord dat ze op een gekleurde strook schrijven. Elk kind leest het woord voor (zeehond, koekkrumeltje, dromen, technologie), geeft de strook aan de docent die ze aan elkaar niet, zodat een wordslinger ontstaat.

Meer informatie

[Noordje op School](#)

[Botteloef](#)

3.7 Pabo De Kempel, Helmond

Wat dit voorbeeld interessant maakt

Pabo De Kempel laat zien dat het mogelijk is om vanuit de praktijk, bij de basis te beginnen als het gaat om leesbevordering en cultuureducatie. De aanpak is recent ontwikkeld (2021) en heeft nog slechts beperkt bereik. Toch biedt dit voorbeeld volop inspiratie voor leraren die zelf de regie willen nemen. Ten eerste blijkt er niet veel nodig te zijn om doordacht en doelgericht te werken aan gecombineerde doelen voor leesbevordering en cultuureducatie. De combinatie van voorlezen en drama biedt hiervoor talloze mogelijkheden. Ten tweede is het buitengewoon waardevol dat hiermee al op de pabo wordt begonnen. Hier worden immers de leraren van de toekomst opgeleid, die zullen uitzwermen naar scholen in alle windstreken. Dat maakt dit voorbeeld voor pabo's extra interessant.

Leesplezier en drama

Henriëtte Wachelder, dramadocent

Anne van Buul, docent Nederlands en betrokken bij leesbevordering

Eveline van der Wegen, docent Nederlands en betrokken bij leesbevordering

Op Pabo De Kempel krijgen tweedejaarsstudenten gecombineerde lessen drama/leesbevordering. De focus ligt daarbij op lezen en voorlezen aan elkaar. De lessen worden gegeven door twee dramadocenten, Henriëtte Wachelder en Jermaine van Haarlem.

Het leesoffensief

Het leesoffensief was deels de aanleiding voor de lessen, die vorig jaar van start zijn gegaan. In de module Jonge Kind begon Henriëtte elke les met het introduceren van een (prenten)boek om lezen onder de aandacht te brengen. Studenten leerden boeken voorlezen en kregen feedback op het lezen 'met theaterstem'. Ook waren er binnen De Kempel verschillende docenten die zochten naar manieren om leesbevordering een impuls te geven. Vanuit de visie dat we gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor het bevorderen van lezen, maar zeker ook leesplezier, is het initiatief van de grond gekomen.

Er is vervolgens voor deze vorm gekozen omdat het gebruik van theater en drama, maar ook cultuureducatie in de bredere zin van het woord, belangrijke manieren zijn om vanuit een andere invalshoek te kunnen leren. Studenten leren daarmee na te denken over de vormgeving van lessen en literatuur. Het is een andere wijze van het verwerken van boeken en taal en bovendien een leerstijl die bepaalde leerlingen beter zal passen.

Theaterlezen en andere inspiratiebronnen

Enkele jaren geleden ontdekte Henriëtte theaterlezen³. Theaterlezen is aantrekkelijk voor goede en zwakke lezers. Het is evidence based en daardoor geschikt als leesinterventie, mits deskundig begeleid. Het bevordert lezen met begrip en intonatie maar ook het leesplezier. Toen is er binnen De Kempel afstemming geweest met de sectie Nederlands, de leesclub en de bibliotheek. Nog steeds wordt overlegd welke boeken er jaarlijks worden besteld voor de module drama.

---

³ Meer informatie over [Theaterlezen](#)

Dit jaar staan bijvoorbeeld boeken over de spin Anansi centraal, waarmee ook het domein burgerschap wordt aangestipt. En Henriette voegt toe: "Als docent ben ik ook aan het denken gezet door het Internationaal Theater Amsterdam (ITA). Zij hebben verschillende internationale bestsellers omgezet naar grandioze theaterstukken. Bijvoorbeeld 'Een klein leven', een schitterende theatrale verbeelding van het boek van Hanya Yanagihara."

Drama

Er wordt gewerkt met de kunstvorm drama. Pabostudenten maken kennis met verschillende praktische tools vanuit theater, die ze zelf ook oefenen en die zij tijdens of rondom het voorlezen in kunnen zetten in hun lessen.

Leerdoelen

De studenten leren door deze lessen verschillende dingen. Ten eerste is het voorlezen 'methodisch didactisch': ze leren luisteren, een wijze van het verwerken van inhoud, en ze leren anderen activeren en hoe ze voor de groep moeten staan. Daarnaast draagt de koppeling van leesbevordering en cultuureducatie bij aan betekenisvol onderwijs. De combinatie biedt ruimte om allerlei verschillende onderwerpen te bespreken en dit vervolgens te koppelen aan activiteiten en wat kinderen ervaren in hun eigen leven.

Werken met verhalen

In de lessen draait het om het voorlezen van boeken. Daarmee wordt er duidelijk gebruik gemaakt van verhalen. De verhalen die voorgelezen worden vormen de basis voor de theateropdrachten die daaruit voortvloeien. De opdrachten geven op hun beurt meer verdieping aan de verhalen en de betekenis ervan. Henriette vertelt hierover: "Omdat ze met het eigen lijf gevoeld en ervaren worden. Dat is de kracht van theater: de combinatie van hoofd, hart en handen."

Gedachtegoed

Wat betreft doorontwikkeling en verspreiding wordt erover nagedacht om het idee en de lesopzet te delen binnen het landelijke pabo-overleg. Hiermee wordt het gedachtegoed verspreid, maar het is ook interessant om te zien hoe collega's elders in het land tegen het initiatief aankijken.

Praktijkbeschrijving: In de huid van

Als we rondlopen door het gebouw van De Kempel in Helmond zien we dat lezen en leesbevordering veel aandacht krijgen. Op verschillende plaatsen zijn boeken uitgestald en kunnen studenten boeken lenen. In het dramalokaal van de pabo zit een mentorklas eerstejaars pabostudenten in groepjes rondom tafels.

De les begint met een vraag aan de studenten: "waarom is lezen zo belangrijk om te leren?" Na een korte discussie hierover komen er twee kinderboeken tevoorschijn: **Egalus** en **De Gouden Kooi**. De groep gaat oefenen met voorlezen. Er worden vijf studenten aangewezen die om de beurt voor de groep mogen staan en voorlezen uit de boeken. De overige studenten krijgen de opdracht om te luisteren en een aantal werkwoorden die ze voorbij horen komen te noteren. Terwijl er voorgelezen wordt door de studenten, geeft de docent af en toe kleine instructies over hoe je plaatjes laat zien tussen het lezen door. Ook besteedt

ze aandacht aan de verschillende lettertypen die gebruikt kunnen worden in boeken. Bij de studenten wordt steeds nadruk gelegd op de visuele aspecten bij het voorlezen.

Vervolgens schrijven alle studenten een werkwoord op dat is opgeschreven naar aanleiding van het voorlezen op een briefje en deze worden verzameld. De groep wordt in tweeën gesplitst en de studenten vormen twee lange rijen. De twee groepen doen een wedstrijdje wie de meeste woorden raadt. Telkens moet elke student voorin de rij een briefje pakken en uitbeelden aan het eigen team. Als het woord geraden is, krijgt het team een punt en is de volgende aan de beurt om uit te beelden. Hierna bespreekt de groep nog verschillende voorleestactieken.

Tenslotte laat Henriette ons vol enthousiasme een grote koffer zien. Ze maakt de koffer open en er puilen allerlei verkleedkleden uit. Bovenop in de koffer liggen een kinderboek (**Fiet wil rennen**), een aantal instructies en stukjes tekst uit het boek uitgetypt en geplastificeerd. Het idee is dat leerlingen het boek kunnen uitbeelden door zelf, bijna letterlijk, in de huid te kruipen van een personage. Door middel van de geplastificeerde kaartjes kan elke speler de eigen tekst uitdragen in het rollenspel. "Het mooiste zou zijn als elke school in de omgeving zo'n koffer zou hebben, elk gekoppeld aan een ander boek. En dat scholen rouleren en zo verschillende kinderboeken kunnen voorlezen en na kunnen spelen" droomt Henriette over de toekomst.

3.8 Schrijverscentrale

Wat dit voorbeeld interessant maakt

De Schrijverscentrale brengt verhalen en beelden in de personen van schrijvers en illustratoren de school in, waardoor kinderen op hoog niveau kennismaken met beide aspecten. De combinatie van beeld en tekst kun je niet professioneler krijgen dan op deze manier. Het is geen cultuurdocent die de school binnenkomt om kinderen iets te leren, het is de kunstenaar zelf. Dit inspireert kinderen enorm. Opvallend in dit voorbeeld is de evaluatie van het programma, die is uitgevoerd door externe organisatie. De Schrijverscentrale gebruikt de resultaten van deze evaluatie om zich verder te ontwikkelen. De Schrijverscentrale heeft haar doel goed voor ogen: het bevorderen van het literaire klimaat op scholen.

Meer dan 50 jaar werken aan het literair klimaat

Jennifer Hofstede, coördinator leesbevordering

Mylo Freeman, auteur en illustrator

De Schrijverscentrale bestaat al meer dan 50 jaar, zij het niet altijd onder deze naam. 'Hieruit blijkt wel dat onze organisatie in een behoefte voorziet', zegt Jennifer Hofstede. Het gaat overigens niet alleen om schrijvers, zoals de naam doet vermoeden, maar ook om illustratoren, die ook al vanaf het begin betrokken zijn. Veel illustratoren zijn overigens ook zelf schrijver.

Schrijversinitiatief

Hofstede is niet zelf bij de ontwikkeling betrokken is geweest ('dat was voor mijn tijd'), maar vertelt dat het schrijvers zijn geweest die destijds het initiatief hebben genomen. Schrijvers werden geregeld uitgenodigd voor bezoeken aan scholen en vonden dat er een landelijke organisatie zou moeten komen om dat goed te regelen. De schrijvers zijn met twee bestuursleden vertegenwoordigd in het bestuur van De Schrijverscentrale.

Literair klimaat

De Schrijverscentrale is tot stand gekomen vanuit de visie dat schrijvers, door het directe contact met leraren en leerlingen, het literaire klimaat op scholen kunnen bevorderen. Aandacht voor leesmotivatie, literair begrip en leesplezier staat voorop. 'Het gaat dus om leesbevordering, niet om leesvaardigheid,' zegt Hofstede. De Schrijverscentrale bouwt aan het literaire klimaat op scholen door bezoeken door schrijvers en illustratoren te faciliteren. Vaak is het de bibliotheek die met het verzoek komt, namens een of meerdere scholen. De bibliotheek en De Schrijverscentrale gaan dan in overleg over de optimale invulling van een bezoek.

De Schrijverscentrale is een landelijke organisatie, die in de loop van haar bestaan is gaan samenwerken met diverse andere landelijke organisaties die de belangen van boeken en schrijvers behartigen, zoals de auteursbond, de CPNB (Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek), het Letterenfonds en Stichting Lezen.

Een impliciete leescirkel?

Er is geen sprake van expliciete aansluiting bij theoretische modellen voor leesbevordering, zoals de leescirkel van Chambers. Dat is ook logisch. De Schrijverscentrale hangt immers geen expliciete pedagogisch-didactische visie aan, maar speelt vooral een faciliterende, organiserende rol in het kader van schrijversbezoeken aan scholen. Anderzijds kan ook gesteld worden dat een schrijversbezoek, zeker als dit volgens de adviezen van De Schrijverscentrale wordt voorbereid, heel goed past bij de leescirkel van Chambers. Er is immers sprake van 'kiezen' (welke schrijver en welke boeken van die schrijver zetten we centraal), 'lezen' (we nemen tijd om de boeken (voor) te lezen), en 'reageren' (we gaan in gesprek met de schrijver en met elkaar). De organisatie kijkt zelf echter niet naar haar dienstverlening in die termen. 'We adviseren over een bezoek passend bij de educatieve doelen van de school', zegt Hofstede, 'We hebben een menukaart waaruit scholen kunnen kiezen, passend bij thema, bijvoorbeeld prehistorie. En we bieden een toolkit aan om het bezoek goed voor te bereiden. Maar we vinden het ook belangrijk dat de schrijver als kunstenaar helemaal vrij is om het bezoek in te vullen.'

Knuffels

Kinderen maken kennis met de beeldende kant van verhalen. Dat gebeurt op verschillende manieren, uiteenlopend van spelletje met knuffels waarmee de verhaallijn wordt uitgebeeld, tot teken- en kleuropdrachten die passen bij de personages uit het verhaal. Illustratoren laten kinderen zien hoe een tekening tot stand komt, bijvoorbeeld met gebruik van ecoline. Ze werken vaak op een flap en tekenen dan uit losse pols. De school mag het resultaat houden, dat wordt dan trots opgehangen.

Kinderen worden ook zelf aan het werk gezet om actief beeldend bezig te zijn. Illustrator Martijn van der Linden, bijvoorbeeld, laat kinderen werken met een zogeheten scraperboard. Dat is een zwart bord waarin kinderen met scherp voorwerp krassen, zodat er kleuren tevoorschijn komen. En illustrator Sanne te Loo maakt samen met de klas een enorme tekening op een behangrol naar aanleiding van een prentenboek over zee. Uitgangspunt is het boek, de sfeer, het onderwerp. Mies van der Hout, bekend van de 'vissenboeken', geeft workshops waarin de kinderen vissen tekenen die emoties laten zien, net zoals in haar prentenboeken. Bij oudere kinderen laten illustratoren zien hoe verschillende technieken werken en gaan ze in gesprek over de keuzes die zij maken bij het illustreren van een verhaal.

Hoewel het cultuur-educatieve gehalte van veel activiteiten evident is, geldt voor de meeste illustratoren dat zij niet expliciet aan culturele doelen werken, vertelt Hofstede: 'zij staan daar meestal niet bij stil. Waar het om gaat bij hen is het overbrengen van een verhaal met behulp van beeld. Zij denken veel meer vanuit hun kunstenaarschap dan vanuit een educatieve missie.'

Werken aan literair begrip

De Schrijverscentrale wil, zoals eerder gesteld, het literaire klimaat op scholen bevorderen. Dat gebeurt door het contact met schrijvers. 'De auteur kent het werk als geen ander en kan daardoor ook als geen ander die passie overbrengen op kinderen,' vertelt Hofstede, 'en zo wordt ook het literaire begrip van leerlingen ontwikkeld.' Met behulp van de menukaart die de organisatie heeft ontwikkeld kunnen scholen nadenken over specifieke doelen die zij willen bereiken met het schrijversbezoek, bijvoorbeeld in aansluiting op een thema in de klassen.

De organisatie heeft geen expliciete doelen voor cultuureducatie, maar ziet wel dat illustratoren via het werken met beelden een dimensie toevoegen aan de leesbevorderende activiteiten van auteurs. 'Illustratoren voegen iets toe aan het werk van de schrijvers', zegt Hofstede, 'die kunnen immers ook vanuit de beeldende kant naar een verhaal kijken. Kinderen vinden dat vaak heel verrassend, want het blijkt dat zij vaak niet eens weten dat een boek door iemand gemaakt wordt.' Hofstede vertelt hoe een kind ooit tegen prentenboekenschrijfster en illustrator Charlotte Dematons zei: 'Ik geloof er niets van dat u dit allemaal gemaakt heeft.' Toen heeft Dematons ter plekke laten zien dat zij echt zo kan tekenen.

Ondanks de afwezigheid van expliciete doelen voor beeldende vorming leren de kinderen wel degelijk vaardigheden die bij dergelijke doelen zouden passen. Ze krijgen bijvoorbeeld bij het tekenen 'tips en trucs' die passen bij problemen die een echte illustrator tegenkomt, zoals 'hoe laat je een ezel een ijsje eten?' Ook de vraag 'wat laat je zien en wat laat je weg' komt aan de orde, zodat kinderen zien dat een illustrator een eigen inbreng toevoegt aan een verhaal en niet alleen maar tekent wat de schrijver schrijft.

Vorbereiding

De schrijvers komen met hun eigen verhalen de school binnen. Als het bezoek goed is voorbereid, heeft de leerkracht de kinderen vooraf laten kennismaken met enkele verhalen en personages, zodat de schrijver hierop kan aansluiten. De kinderen leren om te zien hoe tekst en beeld, verhalen en illustraties, met elkaar zijn verbonden. Als het bezoek is uitgezocht in het kader van een thema op school, zien de kinderen bovendien dat een verhaal en de afbeeldingen die erbij horen iets toevoegen aan de kennis die zij verworven hebben over het betreffende onderwerp.

Bereik

De Schrijverscentrale werkt met schrijvers, illustratoren en 'spoken word'-artiesten. Jaarlijks sluit de organisatie circa 1500 contracten met hen af voor de doelgroep primair onderwijs, die elk goed zijn voor drie of vier bezoeken, dat komt dus neer op 5000 tot 6000 groepsbezoeken per jaar. Het is niet goed na te gaan hoeveel gezamenlijke bezoeken van schrijvers en illustratoren hieronder vallen, omdat veel schrijvers zelf illustrator zijn.

Van evaluatie naar doorontwikkeling

Uit onderzoek in opdracht van Stichting Lezen en De Schrijverscentrale⁴ blijkt dat het programma haar doelen bereikt, maar dat er ook nog interessante ontwikkelpunten liggen. De Schrijverscentrale heeft naar aanleiding van de aanbevelingen uit het onderzoek onder andere de menukaart ontwikkeld, die scholen gebruiken om een schrijversbezoek goed te doordenken en voor te bereiden. 'Dit onderzoek is heel belangrijk voor ons,' zegt Hofstede, 'het helpt ons om na te denken over wat we doen en wat we nog kunnen ontwikkelen. We zijn er nu nog mee bezig om de aanbevelingen uit te voeren. En bij die nieuwe ontwikkelingen gaan we in gesprek met onze klanten, met docenten, bibliotheken, auteurs. Dat is heel leerzaam.'

---

⁴ Bos, L., Damstra, G., Kieft, M., Notten, N., & Wijs, F. de (2018). Dichter bij de schrijver, dichterbij lezen. De opbrengsten van schrijversbezoeken in primair en voortgezet onderwijs. Amsterdam: Stichting Lezen.

Praktijkbeschrijving: In de les met Mylo Freeman

Ongeveer twee keer per week gaat auteur en illustrator Mylo Freeman langs bij peutergroepen of basisscholen (bij leerlingen tot en met 8 jaar) om gastlessen te geven over haar werk. Vandaag is zij op de Oscar Carré school, een cultuurprofielschool in Amsterdam, waar ze langsgaat in alle kleuterklassen. De kleuters van de Oscar Carré zijn al goed voorbereid op haar komst. Ze weten dat ze komt en hebben al samen boeken van haar gelezen. Mylo geeft aan dat het fijn is als scholen zich op deze manier voorbereiden op haar komst, maar dat gebeurt niet altijd. Als groepsleerkrachten zich voorbereiden en actief meedoen met de gastlessen, merkt ze dat ook aan de leerlingen. Zo ook bij de kleuters van vandaag.

Het is de eerste dag van de Kinderboekenweek en de kleuters lopen na de pauze enthousiast de klas binnen. Ze weten al heel goed: straks komt er een mevrouw in de klas die zelf boeken schrijft en illustreert! Samen met hun juf hebben ze eerder deze week al één van haar boeken gelezen.

Zodra Mylo Freeman de klas in komt, zijn de kinderen een en al oor. Mylo vertelt over haar allereerste boek, dat ze destijds schreef voor haar toen nog hele jonge zoon David, die niet op een potje wilde plassen. 'Ik heet ook David!' roept een van de kleuters glunderend. Mylo vertelt waarom zij ooit begon met het maken van boeken en leest haar eerste boek 'Potje' aan de kleuters voor. De kinderen luisteren en kijken geboeid.

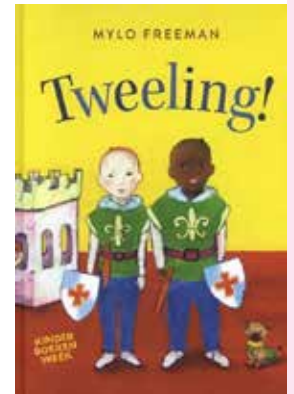

Mylo vertelt aan de kinderen 'Ik heb niet al mijn boeken bij me, ik heb bij elkaar misschien wel 60 boeken gemaakt'. Ze heeft wel het boek **Prinses Arabella en de keukenprins** bij zich. Prinses Arabella houdt niet van groenten. De worteltjes op haar bord vindt ze maar vies, ze lust alleen taart. Haar ouders proberen van alles om Arabella aan het eten te krijgen. Chefs over de hele wereld worden ingevlogen om haar de lekkerste gerechten voor te schotelen, maar Arabella haalt er stuk voor stuk haar neus voor op. Dan staat plotseling de keukenprins voor de poort en hij neemt Arabella en haar vrienden mee naar zijn moestuin. Mylo laat de kinderen de tekening van de moestuin zien en vraagt 'Wat is een moestuin eigenlijk? Wat gebeurt daar?' De kleuters reageren enthousiast. Met een beetje hulp komen ze op het goede antwoord: in een moestuin groeien de groenten. 'Wisten jullie dat groenten uit de grond groeien?' vraagt Mylo aan de klas. De kinderen knikken. 'Waar groeien de bietjes dan?' vraagt een kleuter. 'Die heb ik er niet ingetekend' zegt Mylo. 'Die

kan je er toch nog bij tekenen?' reageert de kleuter. Mylo lacht: 'Daar is het nu een beetje te laat voor'. De kleuter heeft begrepen dat Mylo het verhaal en de tekeningen zelf heeft gemaakt, dan kan ze er toch ook gewoon iets aan toevoegen als ze dat wil?

Op de volgende bladzijde staan tekeningen van allerlei groenten uit de moestuin. De kinderen mogen zeggen hoe de groenten heten en dat weten ze al heel goed. Alleen met de bloemkool hebben ze iets meer moeite: 'dat is een kool!' 'Heel goed, maar wat voor soort kool?' Het blijft even stil... 'Een Chinese kool?' antwoordt een kleuter vragend. 'Nee, het begint met de 'b', en b...kool'. 'Een bloemkool!' klinkt ergens enthousiast. 'Juist, dit is een bloemkool'.

Als het boekje van Arabella uit is, laat Mylo zien hoe haar boeken tot stand komen. Ze heeft een grote platte koffer bij zich. De kinderen mogen raden wat daar in zit. De leerkracht vertelt dat ze toevallig eerder die ochtend ook al met een koffer bezig waren, daar zat toen iemand in verstoppt. 'Zou dat ook passen in deze koffer?' vraagt hij de kinderen. Dan onthult Mylo wat er in de koffer zit: het zijn tekeningen en wel van het boek **Tweeling**. Ze vertelt wat haar inspireerde tot het maken van dit boek. Op Facebook kwam ze het verhaal tegen van twee Amerikaanse jongens met elk een andere huidskleur die zichzelf een tweeling noemden. Ze vonden namelijk precies dezelfde dingen leuk, droegen precies dezelfde kleren en waren op dezelfde dag jarig. Mylo besloot hier een prentenboek van te maken, zo ontstond het boek **Tweeling**. De kleuters zijn geboeid en willen per se dat Mylo ook dit boek aan hen voorleest. 'Vooruit, ik lees deze ook nog even voor', zegt Mylo en ze opent het boek...

Als het boekje uit is pakt Mylo de tekeningen erbij. Ze laat als eerste de potloodschetsen zien. 'Een tekening moet eerst helemaal goed zijn, voor ze in het boek mogen.' Daarna laat ze een tekening zien die voor een deel is ingekleurd en vervolgens het eindproduct. Dan opent ze het boek op dezelfde pagina. 'Wat is nou het verschil tussen deze twee tekeningen?' vraagt ze aan de klas. Eerst beginnen een paar kleuters over het kleurverschil. Sommige kleuren uit de tekening pakken in het boek net even anders uit. Maar dat is niet wat Mylo bedoelt. 'Op die tekening staan ook letters!' roept een kleuter vervolgens, wijzend naar het boek. 'Precies!' zegt Mylo. 'In het boek staan letters, die komen er later bij'.

Dan mogen de kinderen zelf iets maken. Ze hebben al een tijdje aandachtig in de kring gezeten en nu is het tijd om zelf aan de slag te gaan. De groepsleerkracht neemt het even over om de kinderen aan het werk te zetten. Om de beurt vertrekken de kinderen met hun stoeltje naar hun tafel, waar ze een tekensel en een bak potloden krijgen aangereikt. Mylo instrueert: 'Jullie krijgen een blaadje van de meester en mogen dan zelf een tekening maken en als je dat al kan mag je er ook letters bij zetten, bijvoorbeeld je eigen naam!' Een aantal kinderen gaat direct aan de slag. Andere kleuters hebben nog even tijd nodig om iets leuks te verzinnen. Er worden monsters en dino's getekend, regenbogen, huisjes en fantasiecreaties. Eén kleuter begint aan een tekening van de kaft van **Tweelingen**. Mylo en de leerkracht lopen door het lokaal en helpen hier en daar kinderen op weg door ze verschillende materialen aan te reiken en nog eens over de verhalen te praten. Sommige kleuters vragen Mylo of zij misschien wat letters bij hun tekening wil schrijven. Zo 'signeert' zij een aantal tekeningen. Na ruim tien minuten is de les officieel klaar. Mylo krijgt een groot applaus van de klas en pakt haar spullen. De kleuters mogen van hun meester nog even verder werken aan hun tekening, of kiezen voor een andere activiteit. Even later als Mylo weer op de gang staat, komt één van de kleuters langslopen en roept enthousiast: 'Ik ga ook een boek schrijven!'

Meer informatie

[De schrijverscentrale](#)

[Dichter bij de schrijver, dicht bij de lezer](#)

3.9 Studio Swing

Wat dit voorbeeld interessant maakt

Studio Swing was haar tijd ver vooruit met het combineren van dans met taal en rekenen. De organisatie bestaat al meer dan tien jaar en heeft de nodige ontwikkelingen meegemaakt. Toen de aanvragen van scholen toenamen, is ervoor gekozen om de focus te verleggen naar het scholen van dansdocenten. Sterk van de organisatie is dat ze is gebleven bij het oorspronkelijke plan: het combineren van dans met taal en rekenen. De uitgangspunten die ten grondslag liggen aan de werkwijze zijn sterk en in de loop der jaren niet ingrijpend veranderd. Doelen voor dans en voor leesbevordering zijn op een expliciete manier aan elkaar gekoppeld en in balans. Daarnaast is ingespeeld op een toenemende vraag vanuit groepsleerkrachten en is voor deze groep nu ook aanbod beschikbaar. Studio Swing is bewust niet uitgegroeid tot een grote organisatie, maar werkt vooral als een 'community', zodat de oprichter zich kan blijven bezighouden met haar vak en de inhoud van Studio Swing.

Taal en bewegen

Lenneke Gentle, directeur Studio Swing

Studio Swing is twaalf jaar geleden gestart door dansdocent Lenneke Gentle. In 2008 kwam Lenneke op een Haagse binnenstadschool te werken als VVE-tutor voor de peuters en kleuters. Ze moest daarvoor een VVE-opleiding doen. Ze werkte volgens de voorschoolse methode met kinderen die aan een tafeltje zaten, maar wilde liever met de kinderen bewegen, omdat dat beter aansluit bij wat ze van nature doen. Als VVE-tutor wilde ze de themabegrippen uit de methode dan ook liever dansen met de peuters en kleuters. De directeur gaf daar toestemming voor en ze ging aan de slag in het gymlokaal waarbij ze taal en rekenen met dans en beweging combineerde. Zo ontwikkelde ze *Taaldans*® & *Rekendans*®. Het viel de groepsleerkrachten op dat de kinderen veel reken- en taalbegrippen leren op die manier. Destijds waren er nog cito-kleutertoetsen en daaruit kwamen mooie resultaten naar voren.

Overvraagd

Lenneke startte in 2010 haar eigen bedrijf: Studio Swing. Al snel werd ze overvraagd door scholen, dus ging ze dansdocenten opleiden. De opleiding is nu ook online, waardoor bijvoorbeeld dansdocenten op de Antillen hem ook kunnen volgen. Daarnaast is er een cursus Creatief Bewegend Leren voor pedagogisch medewerkers en leerkrachten en is lesmateriaal ontwikkeld. Lenneke is altijd op zoek naar nieuwe invalshoeken en werkvormen. Op de rol staat bijvoorbeeld het boekenbootcamp, waarbij de hele school beweegoefeningen doet waarbij je uiteindelijk een boekendans krijgt.

'Dans je boek'

Met behulp van dans ontwikkelen kinderen taal en rekenen. De methode is uitermate geschikt om aan leesbevordering te werken. Door prentenboeken, materialen en muziek schep je de juiste sfeer en een veilige omgeving voor kinderen om bewegend te leren over verhalen, taal, klank, rijm, ritme en melodie: 'Dans je boek'. Een leerkracht die tevens dansdocent is zegt hierover: 'Goede pedagogisch medewerkers en leerkrachten begrijpen dat kinderen ook tijdens

het voorlezen meebewegen. Kinderen verwerken verhalen en taal door erbij te bewegen en het te kunnen herbeleven. (...) Voorlezen heeft namelijk het meeste effect als je hier later weer op terugkomt, de herhaling. Kom erop terug met een verwerking in beweging, dans en materialen, deels bekend en deels nieuw. Samen zoeken we naar de beweegwoorden in het verhaal en daar gaan we mee aan de slag. We maken geen nieuw verhaal: de kinderen exploreren rondom het verhaal uit het boek. Door danselementen toe te voegen kun je grenze-loos variëren en hebben de kinderen een prachtig kader om zich in te bewegen.

Breinprikkel

De Taaldans en Rekendans docenten gebruiken dus prentenboeken, gedichten en liedjes in de les. De kinderen gaan bijvoorbeeld dansend met de verhaalvolgorde aan de slag. Er hangen prenten uit het boek aan de muur en de docent bespreekt met de kinderen of dat de goede volgorde is. Verhalen vormen altijd het uitgangspunt. Dat kunnen ook zelfbedachte verhalen zijn. De dansdocent bedenkt bijvoorbeeld bij een thema een summiere verhaallijn en borduurt daarop voort. Zo is bij het thema 'eten en drinken' een heksje bedacht, dat alleen maar ongezond eet. Dat is een 'breinprikkel' om het brein open te zetten voor het thema, zodat daar de nieuwe woordenschat aan opgehangen kan worden. Woorden en begrippen in boeken zijn een belangrijk uitgangspunt. Daardoor zijn woordenschatontwikkeling, leesbevordering en dans op een sterke manier met elkaar verbonden. De kinderen zijn volop in beweging en worden tegelijkertijd nieuwsgierig gemaakt naar het boek: 'Je maakt kinderen nieuwsgierig naar het boek. Je merkt dat kinderen daardoor die boeken willen hebben en met hun ouders naar de bibliotheek gaan', zegt een docent.

Vakmanschap

Naast dans komen ook andere vormen van cultuureducatie aan bod. De kinderen dansen niet alleen, maar zingen en rappen, dus muziek is een belangrijk onderdeel. Ook worden er dingen uitgespeeld, dus drama komt er ook bij kijken. Belangrijk is dat de dansdocenten hun vakmanschap goed kunnen uitoefenen. Waar zij aan moeten wennen is dat kinderen veel gelegenheid moeten krijgen om te praten tijdens de les. Dansdocenten zijn dat niet gewend als ze dansles geven.

Leerdoelen voor dansdocenten

De cursus voor dansdocenten behandelt onder andere de SLO-doelen voor taal en rekenen. Een onderwijsadviseur geeft uitleg en achtergrond, bijvoorbeeld over taaldidactiek, over hoe je een woord aanleert in een goede opbouw volgens de viertakt van Verhallen. De dansdocenten krijgen gedurende tien modules veel kennis aangereikt en er wordt veel voorgedaan. De lessen sluiten aan bij de SLO-doelen taal en rekenen en bieden veel ruimte voor aanpassing aan de wensen van de school, zowel in inhoud als intensiteit. Als een school het accent op leesbevordering wil leggen, dan is dat goed mogelijk. Maar het komt ook voor dat een vakdocent gevraagd wordt om tien weken lang rekendans te geven.

Dansdocenten leren wat de SLO-doelen betekenen en hoe je die dansenderwijs in de les kunt verwerken. De docenten zijn wat minder bewust bezig met doelen op het gebied van cultuureducatie, maar is een duidelijke aansluiting bij kerndoel 54: 'De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee

te communiceren'. De dansdocenten werken met de kinderen altijd toe naar presentaties, bijvoorbeeld voor ouders of voor andere kinderen. Ook tijdens de lessen zijn er momenten waarin kinderen dingen laten zien, bijvoorbeeld aan de andere helft van de groep. Daarnaast leren de kinderen om zelf een dans te maken, met name bij feesten of aan het begin van het seizoen, bijvoorbeeld aansluitend bij het thema 'Welkom'.

Aanbod voor pedagogisch medewerkers en leerkrachten

Er zijn veel enthousiaste pedagogisch medewerkers en leerkrachten die ook de taal- en rekendansopleiding zouden willen volgen, maar dat is niet mogelijk, want deze is voor dansdocenten ontwikkeld. Zij kunnen de cursus *Creatief bewegend leren met peuters en kleuters* volgen. Lenneke leert pedagogisch medewerkers en leerkrachten om het bewegend leren creatiever te maken met muziek, materialen, fantasie en input van de kinderen. Zij vindt het belangrijk dat deze professionals ervaren hoeveel plezier kinderen hieraan beleven en hoeveel ze ervan leren. Er zit een module bewegend voorlezen in de cursus, dus dat geeft pedagogisch medewerkers en leerkrachten de mogelijkheid om leesbevorderingsactiviteiten vanuit dans en beweging uit te voeren.

Bereik

Er zijn inmiddels zo'n 200 vakdocenten dans opgeleid. Twee jaar geleden is onderzoek gedaan naar het bereik op scholen, voorscholen en kindercentra. Er zijn ongeveer 100.000 kinderen bereikt en 15.000 pm'ers en leerkrachten. De dansdocenten die als vakdocent Taaldans® & Rekendans® lessen geven, zien dat peuters en kleuters betrokken zijn en genieten van de muziek, het bewegen, ontdekken en leren. Ook de dansdocenten ervaren werkplezier bij de lessen. Zij horen bijvoorbeeld kinderen die eigenlijk niet goed durven te praten toch ineens rappen.

Community

Lenneke heeft verschillende constructies uitgetoetst in de afgelopen jaren. Zij krijgt de aanvragen, maar heeft niet de ambitie om een uitzendbureau te worden, dus heeft ze ervoor gekozen om mensen zelf hun opdrachten binnen te laten halen. Ze heeft veel contact met de opgeleide dansdocenten, ze functioneren als community, als een team dat zelfstandig opereert in de regio. Maar ook bij webinars, inspiratiedagen, op congressen en bij het schrijven van artikelen werken ze samen.

Meer informatie

[Studio Swing](#)

[Executieve functies: hoe ontwikkelen jonge kinderen deze vaardigheden?](#)

[Geletterdheid start vanuit nieuwsgierigheid](#)

3.10 Proeftuin Meertaligheid, Friesland

Wat dit voorbeeld interessant maakt

De Proeftuin meertaligheid van Taalplan Frysk geeft de Friese taal aandacht, naast de voertaal Nederlands, en ziet het belang daarvan in voor kinderen die thuis Fries spreken en op school Nederlands. Het project laat scholen zien hoe scholen op een creatieve manier kunnen werken aan doelen voor taal en identiteit met behulp van immaterieel erfgoed (volksverhalen) en materieel erfgoed (zoals het Raerderbos). Door die aanpak worden kinderen zich ervan bewust dat zij deel uitmaken van een groter geheel, een gemeenschap met een gedeelde taal en een gedeelde identiteit.

Dit project kan ook in andere delen van Nederland gestalte krijgen, met andere talen en culturen, bijvoorbeeld aan de hand van verhalen uit Syrië, Turkije of Eritrea. Scholen met veel leerlingen met een migratieachtergrond, kunnen dergelijke projecten opzetten rondom volksverhalen uit de cultuur van hun leerlingen. Dan staat niet één taal centraal, maar ligt het accent juist op de talige en culturele diversiteit van de groep. Omdat het in dat geval lastiger is om ook ergens naartoe te gaan waar kinderen de verhalen beleven, kunnen de school ouders betrekken en vragen om volksverhalen te vertellen en voorwerpen mee te nemen die daaraan refereren. Zo krijgt ook ouderbetrokkenheid op een mooie manier vorm.

Taal en kunst

*Tjitske van Akker, onderwijsadviseur Frysk Cedin
Anna Bouwman, beeldend kunstenaar en docent*

De Proeftuin meertaligheid in Friesland is een project waarbij taal gecombineerd wordt met kunst. Het project bevindt zich nog in de pilot-fase. In het project gaan leerlingen aan de hand van een volksverhaal aan de slag met beeldende kunst. De lessenreeksen binnen een project worden op maat gemaakt en gegeven door een (bij voorkeur Friestalige) kunstenaar. Met deze Taaltuinprojecten wordt geïnvesteerd in de kwaliteit van Fries onderwijs op alle scholen en alle onderwijsniveaus.

Taalplan Frysk 2030

De Proeftuin meertaligheid (straks genoemd: 'Keunstryk') maakt deel uit van het grote Taalplan Frysk 2030, dat ontstond uit de behoefte om de Friese identiteit beter te verankeren, omdat er steeds minder Fries wordt gesproken en veel van de Friessprekende Friezen 'analfabeet' zijn in hun eigen taal (zij kunnen het Fries niet lezen en/of schrijven). Het Taalplan heeft diverse programma's en methodes gebundeld en ontwikkeld, die scholen kunnen inzetten in het kader van Fries onderwijs. Zo ook de Proeftuin Meertaligheid, waar de connectie wordt gemaakt met cultuureducatie. Binnen de Proeftuin zijn drie pijlers: filosoferen, creatief schrijven en volksverhalen.

Mysterie

In de lessenreeksen ('projecten') komen diverse facetten van taal en kunst aan bod. In het ene project ligt de nadruk op het beeldende aspect van cultuureducatie, bijvoorbeeld als leerlingen een mysterie uit een volksverhaal op een beeldende manier leren vormgeven. In andere projecten draait het meer om theater en spelen leerlingen volksverhalen na in een rollenspel. Ook zijn er binnen de Proeftuin Meertaligheid projecten die zich meer richten op creatief schrijven, of op filosoferen. In alle projecten staat het Friese culturele erfgoed centraal. Dat betekent dat bij elk project wordt gekeken welk volksverhaal zich dicht bij de woonplaats van de leerlingen heeft afgespeeld. Dit verhaal staat vervolgens centraal gedurende het project. Tenslotte gaan de kinderen in de laatste les een schrijven over het bouwwerk dat zij zelf hebben gebouwd: wat is dit bouwwerk vroeger geweest en wat is er gebeurd? Ook creatief schrijven komt dus aan bod.

Doelen voor leesbevordering en cultuureducatie

De doelen van de Proeftuin Meertaligheid sluiten aan bij de hoofdopdrachten van het 'Kurrikulum FRL', het curriculum voor Friese taal en cultuur, ontwikkeld door onderwijsadviesorganisatie Cedin. Die luiden als volgt:

- Verkenning van de Friese taal en meertalig bewustzijn
  - Over de rol en waarde van de Friese taal en meertaligheid voor identiteitsontwikkeling.
  - Over het gebruik van de Friese taal en metalinguïstisch bewustzijn: de verscheidenheid en overeenkomsten tussen Fries en andere talen, taalgebruik en hun culturen.
- De Friese taal leren gebruiken
  - Over het leren beheersen van en kunnen communiceren in de Friese taal voortbouwend op de taalvaardigheden van iedere leerling
- Friese taal en cultuur in heden, verleden en toekomst
  - Over de Friese maatschappij, de omgeving en het cultureel erfgoed van vroeger, nu en de toekomst.
  - Over de rol en waarde van de Friese cultuur voor de inwoners van Fryslân.
- Taalkunst en taalplezier
  - Over de expressieve en affectieve functie van de Friese taal.
  - Over het vergroten van de talige creativiteit en taalplezier door te experimenteren met de Friese taal.

Syntaxis

Het hoofddoel van de proeftuinen is het bevorderen van de Friese taal en identiteit. De specifieke doelen per project zijn afhankelijk van het niveau van de kinderen en de geschiedenis van de regio. Met het project hoopt Cedin dat leerlingen het Fries niet alleen in eenvoudige zinnen als dagelijkse taal gebruiken, maar de taal ook op een meer schoolse manier gaan gebruiken, met een complexere syntaxis (van DAT naar CAT). De kunst is bij dit project ondergeschikt, maar vormt wel een belangrijke manier om de doelen te bereiken. De volksverhalen worden ingezet om de leerlingen te inspireren en om de Friese identiteit mee te geven.

Het Raerderbos

Bij de Proeftuin Meertaligheid wordt gewerkt met volksverhalen, die staan centraal in de projecten. Voor het project in Raerd is dat het mysterie rondom het

Raerderbos, het bos aan de rand van het dorp. Het project is om dit verhaal heen gebouwd en dat maakt dat het ook buiten de kunstlessen gaat leven: de leerlingen hebben thuis aan hun ouders, maar ook hun grootouders, gevraagd wat zij weten van het Raerderbos. Daarnaast zijn de leerlingen met de groepsleerkracht naar het bos gegaan om het met eigen ogen te zien en te beleven. Er is specifiek voor deze school gekeken welk verhaal passend zou zijn, zodat het zo goed mogelijk aansluit bij de belevingswereld van de kinderen.

Bereik

Op dit moment lopen er verschillende Proeftuinprojecten in Friesland: op vijf basisscholen loopt de proeftuin rondom volksverhalen, op drie basisscholen en vier VO-scholen rondom filosoferen en de proeftuinen creatief schrijven lopen op vier basisscholen en drie VO-scholen.

Evaluatie en doorontwikkeling

De Proeftuin Meertaligheid bevindt zich nog in een proeffase. De projecten worden, mede daarom, geëvalueerd. Bij een project van de Proeftuin Meertaligheid op een basisschool in Leeuwarden bleek dat maar weinig leerlingen thuis Fries spreken. Daardoor was het niveau van het project te hoog. Het lukte de leerlingen niet om de ambitieuze Friese taaldoelen te bereiken. Het project is daarna aangepast. Zo kwamen de ontwikkelaars erachter dat het voor het verhaalbegrip goed werkt als de leerlingen het verhaal in een rollenspel naspelen. Het blijkt moeilijk om Fries sprekende kunstenaars te vinden die over voldoende didactische vaardigheden, taalvaardigheden en tijd beschikken. Zo is bijvoorbeeld de docent van het project in Raerd wel didactisch vaardig en verstaat ze Fries, maar ze spreekt het niet.

Praktijkbeschrijving: 't Raerderhiem

De school

In het Friese dorpje Raerd bevindt zich 't Raerderhiem, een openbare basisschool met in totaal 80 leerlingen, waarvan de families vaak al generaties lang in deze omgeving wonen. Op een mooie vrijdagmiddag, vlak na de lunchpauze, komt kunstdocent Anna lesgeven aan combinatiegroep 5/6, met 21 leerlingen. De les vindt plaats in het lokaal van de groep.

Materiaal

De leerlingen hebben de opdracht gekregen om zelf kosteloos materiaal mee te nemen. Dit hebben ze fanatiek verzameld: vooraan in het klaslokaal liggen boodschappentassen vol met eierdozen, schoendozen, wc-rolletjes, etc. Ook kunstdocent Anna heeft materiaal meegebracht: snijmatten, mesjes, een schroevendraaier om gaatjes in karton te 'boren', etc. In de volgende les gaat er gewerkt worden met gipsverband om de bouwwerken verder te bewerken.

Geen methode

Binnen het project wordt geen vaste methode gehanteerd. Juist als scholen geen methode voor het Fries hebben of willen, kan een dergelijk initiatief op projectbasis de Friese meertaligheid stimuleren. Er wordt gewerkt volgens een stramien waarbij de kunstenaar naar de school gaat en waarbij de verhalen de rode draad vormen voor de creatieve activiteit. Dit kan een docent verder zelf invullen, waarbij verschillende disciplines ingezet kunnen worden.

De beeldende vorm wordt gekoppeld aan erfgoed en verhalen: met het meegebrachte materiaal maken de leerlingen het gebouw dat volgens hen de 'ruïne' in het Raerderbos vroeger geweest zou kunnen zijn.

Er wordt gewerkt met vrije opdrachten: leerlingen zijn vrij om hun eigen bouwwerk te maken. Dit betekent dat de ene leerling enorm uitpakt in de uitvoering, terwijl de andere leerling het heel simpel houdt, en alles ertussenin. Leerlingen met een wat kortere spanningsboog krijgen de ruimte om op hun eigen manier aan de les mee te doen.

Ruimte voor zelf ontdekken

De leerlingen krijgen alle ruimte om zelf te ontdekken, dat is de insteek van het project. Anna moedigt de leerlingen aan om hun fantasie de vrije loop te geven. De enige opdracht is: "Laat zien waar de stenen vroeger voor zijn gebruikt". De leerlingen zijn goed voorbereid. In de eerste les kregen zij de opdracht om thuis familieleden te bevragen over het Raerderbos: kennen zij de verhalen? Hebben zij ideeën over de mysteries? Ook zijn de leerlingen met de groepsleerkracht naar het bos geweest. En doordat leerlingen zelf hun materiaal meenemen, hebben ze al nagedacht over wat zij willen gaan maken: bruggen, poorten, kastelen, torens... Anna gaat in op de technische mogelijkheden van de materialen, maar geeft ook ruimte aan leerlingen om eerst zelf te proberen wat ze hiermee kunnen.

Co-teaching

Zowel de kunstdocent als de groepsleerkracht zijn gedurende de les continu bij de leerlingen betrokken. De groepsleerkracht neemt de regie bij het klassenmanagement, zoals bij het verdelen van de materialen en het samenstellen van de groepjes. Bij sommige instructies van de kunstdocent helpt de groepsleerkracht om de instructies concreter te maken. Beide docenten helpen de leerlingen met de opdracht, bijvoorbeeld met gaten maken of karton snijden. Maar ze vragen ook door op de plannen van de leerlingen.

Opbrengst van de les

Aan het einde van de les worden veel complimenten uitgedeeld. Na de les vertelt Anna dat het doel van de les vooral was om kinderen met enthousiasme en aandacht te laten werken aan hun opdracht. Het eindproduct was daaraan ondergeschikt.

Lesobservatie

De les waar wij komen kijken maakt deel uit van een project dat in het teken staat van het mysterie van het Raerderbos, het kleine bos aan de rand van het dorpje Raerd. In dit bos staat een oude poort (zie foto), maar ook liggen er mysterieuze stenen. Er gaan allerlei verhalen de ronde over wat de oorspronkelijke functie van deze stenen is geweest. Vormden zij vroeger misschien een brug? Of een kasteel? Tijdens de vorige les hebben de kinderen Friese verhalen gelezen over de mysteries van het bos. Op donderdag, de dag voordat deze les plaatsvond, zijn de leerlingen met de groepsleerkracht naar het bos geweest, om met eigen ogen de stenen te bekijken.

Tijdens de introductie van de les blikken de leerlingen terug op vorige week (de eerste les van het project), waarin het verhaal van het Raerderbos werd verteld. Ook blikken de leerlingen terug op hun eigen bezoek aan het bos. Kunstdocent

Anna gebruikt hierbij een PowerPoint, met allerlei oude plaatjes van het bos. Ze stelt hierbij regelmatig vragen aan de leerlingen, bijvoorbeeld bij een foto van een oud kasteel: 'Weet iemand nog waar deze gaatjes in de achterkant van het kasteel voor waren?' 'Dat klopt, het zijn gibbengaten, die waren voor de wilde duiven.' Ook komt een plaatje van een oud familiewapen aan bod: 'Wie weet nog wat de zwarte adelaar betekent?' 'Dit betekent dat deze familie van Friese adel is.'

Na de terugblik op de les van vorige week, wordt de opdracht aangekondigd. De leerlingen gaan knutselen wat zij denken dat de mysterieuze stenen in het Raerderbos zijn geweest. De opdracht was vorige week al aangekondigd, dus ze hebben hier al over na kunnen denken. Anna vraagt 'Wil iemand vertellen wat hij denkt dat dat het is?' Er worden verschillende ideeën gedeeld: een brug, een poort of een huis. Na een korte uitleg over het gebruik van de materialen en hulpmiddelen, gaan de kinderen zelf aan de slag. Ze mogen in tweetallen werken of zelfstandig. Groepsleerkracht Nynke is gedurende de les aanwezig en betrokken. Nynke en Anna lopen beiden tijdens het knutselen rond en ondersteunen de leerlingen. Ze ondersteunen bijvoorbeeld bij het uitzoeken en snijden van het materiaal, maar motiveren ook de leerlingen die wat minder makkelijk op gang komen. Niet elke leerling is even gemotiveerd iets moois te knutselen, het is tenslotte al vrijdagmiddag.

Als het bijna tijd is, sluiten de vakdocent en groepsleerkracht de les af. Het knutselwerk dat de leerlingen in deze les maakten, gaan ze volgende week gipsen, dus het bouwwerk moet wel af zijn. De leerlingen weten precies waar ze in de tussentijd hun bouwwerk moeten laten. De les wordt klassikaal afgesloten en het weekend is begonnen.

Meer informatie

[Keunstryk](#)

Bijlage

Dank aan iedereen die tijdens de voorbereiding en uitvoering van het onderzoek bereid was om mee te denken en commentaar en adviezen te geven:

Bibliotheek Haarlemmermeer: Lenneke Verhoef
BplusC: Vera Klunne, Kimberly Smits
Bibliotheek Enschede: Jenneke Koehorst
Bibliotheek Schiedam: Sjoerd Verhallen
Bibliotheek West-Brabant: Nelleke ten Haaf
BISC (POI Utrecht)/Cubiss: Kirsten Sinke
Cultuureducatie-Enschede: Emma Bouman, Eveline Harberink
Cultuurschakel: Gerbry Junte
De Schrijverscentrale: Jennifer Hofstede
Fontys Hogeschool Kind en Educatie: Maartje van den Boom-Coppes
Keunstwurk: Anne Graswinckel
Keynotespreker en kunstenaar: Wolf Brinkman
Kinderboekenmuseum: Anouk van Dijk
Kunst Centraal: Jos Bol
Kunstkwartier: Karin van Dijk
Landschap Erfgoed Utrecht: Dorien Wijstma
Marktplaats Halderberge: Nelleke van Aken
Meer Moerdijk: San Vermaas
Mooi Werk Schiedam: Erik van Duijvenbode
Muzeaal Verhalen: Anita Liemburg
Pier K: Vivian Treurniet, Renske Hoogervorst
Rijnbrink: Jeannette Hofman
Rozet: Niesje Meijeringh, Nataschenka leClercq
VTS Nederland: Ellie van den Bomen

Colofon

Werken met verhalen: inspirerende combinaties van leesbevordering en cultuureducatie

Dit onderzoek is uitgevoerd door Sardes in opdracht van LKCA en Stichting Lezen.

Auteurs

Kees Broekhof, Karin Hoogeveen, Carlijn Waaijer, Iris Wierdsma (Sardes)

Begeleidingscommissie

Ronald Kox en Chantal de Bonth (LKCA)
Bart Droogers en Alix Wassing (Stichting Lezen)

Vormgeving

Taluut

Drukwerk

DPP

© LKCA en Stichting Lezen (2023)

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, op welke andere wijze dan ook, zonder vooraf schriftelijke toestemming van de uitgever.

LKCA

Stichting Lezen

